

EPİSTEMİK KIPLİK İŞARETLEYİCİLERİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ: ÖZBEK VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Melike ÜZÜM*

Öz

Epistemik kiplik, konuşurun önerme hakkındaki inanç, bilgi ve gerçekle ilişkili olarak ürettiği ifadeye kattığı yorumdur. Bu ifadeler olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, sorumluluk yüklenme, tahmin, alıntılama, şüphe, kanıt ve kesinlik vb. anlamlar taşırlar. Epistemik anlam; sözcüksel işaretleyiciler, kiplik tümceler, deyimsel ifadeler vb. yollarla ifadeye yüklenebilir. Bu anlam alanının incelenmesinde semantik ve pragmatik yaklaşımlar önem taşır. Daha önceki çalışmalarda epistemik kiplik kategorisinin alt kategorileri ya da işaretleme yolları üzerinde durulmuş ancak söz dizimsel özellikleri hakkında yeterince çalışılmamıştır. Bu işaretleyicilerin söz dizimsel özellikleri, hem anlambilimsel açıdan hem de dilbilgiselleşme açısından farklı bulgular sunmaktadır. Bu çalışmada, Özbek ve Türkiye Türkçesinde kullanılan epistemik kiplik işaretleyicilerinin söz dizimsel özellikleri belirlenerek anlam bilimsel değeri ve bilgi yapısındaki rolü tartışılacaktır. Çalışma, korpus temelli bir incelemeye dayanır. Eserlerin seçiminde; diyalog içermesi, konuşma diline yakın olması, dilin karakteristik özelliklerini yansıtması, yazılış tarihlerinin aralıklı olması ve farklı üslup özellikleriyle yazılmış olması ölçütleri göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Türkçe Ulusal Derlemi ve BBC Uzbek'ten de kullanım örnekleri verilmiştir. Çalışmanın amacı; iki Türk dilinden hareketle epistemik kiplik işaretleyicilerinin söz dizimsel özelliklerini ortaya koymak, işaretleyici türüne göre ortaya çıkan kısıtlayıcı etkenleri ve bilginin tümcede kodlanmasında bu işaretleyicilerin rolünü açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Epistemik Kiplik, Yeni Bilgi, Odak, Söz Dizimi, Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

SYNTACTIC PROPERTIES OF EPISTEMIC MODALITY IN TURKISH AND UZBEK

Abstract

Epistemic modality is the interpretation of a speaker of the factuality of an utterance related to belief, knowledge, and truth about a proposition. These utterances have such meanings as possibility, necessity, belief,

*Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: melikeuzum@baskent.edu.tr

reporting, hearsay, inference, opinion, obligation, prediction, quotation, doubt, evidence, and certainty. Epistemic meaning can be marked through lexical markers, modal sentences, idiomatic expressions, etc. in a sentence. In the analyzing of this category, semantic and pragmatic approaches are important to analyze in these markers. Previous studies explored sub-categories or different ways of marking of the epistemic modality category, however its syntactic properties have not been studied sufficiently. The syntactical properties of these markers present different findings in terms of both semantics and grammaticalization. In this study, syntactical properties of epistemic modality markers in Uzbek and Turkish will be identified and their role in the Turkish information structure will be discussed. The research is primarily based on the data drawn from the corpora of Uzbek and Turkish written languages. In the design of the corpus, the sampling factors included: excerpts in dialogue form, being close to spoken language, reflecting the characteristic features of the language, origination dates are intermittent, and being written with different stylistic features. In addition, examples from Turkish National Corpus and BBC Uzbek are also included. The purpose of the study is to determine the syntactic properties of epistemic modality markers in two Turkish languages, to explain the limiting factors according to marker types, and the role of these markers in the coding of information.

Keywords: Epistemic Modality, New Information, Focus, Syntax, Uzbek, Turkish.

Giriş

Epistemik kiplik, konuşurun önerme hakkındaki inanç, bilgi ve gerçekle ilişkili olarak ürettiği ifadeye kattığı yorumdur. Dilbilimciler tarafından epistemik kiplik, bir ifadenin içerdiği önermenin olgusallığına yönelik konuşurun kararlılığının, güveninin ya da güven eksikliğinin derecesi olarak tanımlanmaktadır (Bybee vd. 1995: 4; Coates 1995: 55). Sözcelenen ifadedeki olgusallık konuşura göre değişen, yani göreceli bir olgusallıktır (Frawley 1992: 407). Palmer, epistemik ifadeleri açıklarken tipolojik kategori örnekleri olarak değerlendirilebilecek üç çeşit yargı içerdiklerini belirtir: 1. tahmin niteliğinde ihtimal bildiren (speculative), 2. çıkarsamaya dayalı (deductive) ve 3. varsayım (assumptive) (2001: 24-25). Mevcut çalışmalarda epistemik kiplik kategorisinin alt kategorileri ya da işaretleme yolları üzerinde durulmuş ancak söz dizimsel özellikleri hakkında yeterince çalışılmamıştır. Bu işaretleyicilerin söz dizimsel özellikleri, hem anlambilimsel açıdan hem de dilbilgiselleşme açısından farklı bulgular sunmaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla bu çalışmada, epistemik kiplik işaretleyicilerinin Özbek ve Türkiye Türkçesindeki söz dizimsel özellikleri belirlenerek söz dizimindeki pozisyonunun anlam bilimsel değeri ve bilgi yapısındaki rolü tartışılacaktır. Ayrıca Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında bazı epistemik kiplik işaretleyicilerinin neden “cümle bağlayıcıları” (Korkmaz 2009: 1124-1135), “cümle dışı unsur” (Karaağaç

2009: 196), “pekiştirme tümlecî” (Delice 2007:6, Karahan 2010: 36-38), “yardımcı unsur” (Ertane Baydar 2016) vb. başlıklar altında tartışıldığı ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna da katkı sağlanacaktır.

Epistemik kiplik bildirimlerinin farklı yollarla gerçekleştirilebilmesi ve söz dizimi açısından bir sisteme sahip olması bu tür bir incelemeyi gerektirmiştir. Epistemik anlam taşıyan tümcelerde birbiriyle ilişkili iki yeni bilgi bulunur. Ancak bilgi yapısı, özellikle odak açısından bu bilginin nasıl kodlandığı epistemik anlamın ortaya çıkmasında önemlidir.

Çalışmanın tamamı korpus temelli olarak planlanmıştır. Bu nedenle incelenecek verinin seçimi büyük önem taşır. İncelemede yazılı dil malzemesi ve Türkçe Ulusal Derlemi kullanılacak (Aksan vd. 2012), ihtiyaç duyulduğunda BBC Uzbek’ten de tümceler verilecektir. Eserlerin seçiminde; diyalog içermesi, konuşma diline yakın olması, dilin karakteristik özelliklerini yansıtması, yazılış tarihlerinin aralıklı olması ve farklı üslup özellikleriyle yazılmış olması kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın odaklandığı sorular şu şekildedir:

- Özbek ve Türkiye Türkçesinde epistemik kiplik hangi yollarla işaretlenir?
- Bu iki dilde epistemik kiplik işaretleyicileri tümcede hangi pozisyonlarda kullanılır?
- Türkçenin bilgi yapısı açısından epistemik kiplik işaretleyicilerinin konumu nasıl değerlendirilebilir?
- Olumsuz yapılarda, epistemik kiplik işaretleyicisi ve olumsuz yapı arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Bir belirtecin tümcede epistemik anlam taşıyıp taşımadığını nasıl belirleriz?
- Özbek ve Türkiye Türkçesi arasında epistemik kiplik işaretleyicilerinin söz dizimsel özelliklerinde farklılıklar var mıdır?

Çalışmada epistemik okumaya izin verdikleri ölçüde kanıtsallık işaretleyicilerine de değinilecektir. Kanıtsallık ve epistemik kiplik ilişkisine yönelik farklı yaklaşımlar vardır. Örneğin Palmer (2001), kiplik konusu içinde ele alarak kanıtsallık ve epistemik kipliği önerme kipliği altında verirken, Aikhenvald (2004) kanıtsallığı ayrı bir kategori olarak inceler. Bu çalışmada ayrı kategoriler olarak kabul edilecek ancak örtüştikleri durumlar ele alınacaktır. Bu işaretleyicilerin incelenmesinde Rentzsch’in görüşü benimsenecektir. Rentzsch (2015: 24), kanıtsallık ve epistemik kipliğin farklı anlam alanlarına işaret ettiklerini kabul eder ve zaman zaman zorunlu olmayan pragmatik okuma ya da zorunlu semantik bir bileşen olarak kanıtsallık işaretleyicilerinin epistemik içerik (supplement) taşıyabileceği görüşündedir. Zıddı yönde epistemik unsurlar da ikincil okuma olarak kanıtsallığı çağrıştırabilir.

Yöntem

Bu çalışma; iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada belirlenen korpusun hareketle Özbek ve Türkiye Türkçesindeki epistemik kiplik işaretleyicileri belirlenecektir. Epistemik kiplik işaretleyicilerinin belirlenmesinde Palmer'ın (2001) görüşlerine başvurulacak ve pragmatik yaklaşımla işaretleyicilerin işlevleri bağlam içinde değerlendirilecektir. Kiplik incelemelerinde birçok ifade kapsam açısından epistemik kabul edilebilir. Ancak bu çalışmada dilsel düzeyde ortaya çıkan işaretleyicilere odaklanılacaktır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, tespit edilen kiplik işaretleyicilerinin söz dizimsel özellikleri incelenecektir. Bu bölümde Özbek ve Türkiye Türkçesindeki işaretleyiciler karşılaştırmalı yöntemle analiz edilecektir. Tespit edilen epistemik kiplik işaretleyicileri işaretleme türüne göre parantez yapıları, tümcesel belirteçler, yüklemcil sıfatlar, zihinsel durum yüklemeleri, morfolojik işaretleyiciler, biçimbirim ve söz dizimiyle oluşturulan işaretleyiciler ve soru yapılarıyla oluşturulan işaretleyiciler şeklinde sınıflandırılacaktır. İşaretleyicilerin söz dizimsel olarak karşılaştırılmasında Türkçenin Özne-Nesne-Yüklem dizilimi temel alınacaktır. Sözcüksel işaretleyicilerin incelenmesinde Farsçadan kopyalanan sözcüksel işaretleyicilerin varlığı ve işaretleyicilerin kullanımında Farsçanın etkisinin olup olmadığı iki dilde de sorgulanacaktır. Ayrıca söz diziminin rolünü ortaya çıkarabilmek amacıyla işaretleyicinin farklı pozisyonlarda anlamsal ya da kullanımsal değerinin değişip değişmediği test edilecektir. Son olarak korpusa tespit edildiği kadarıyla olumsuzlukla epistemik değer kazanan işaretleyicilerin durumu değerlendirilecektir.

Korpusun incelenmesinde sık sık Türkçe Ulusal Derlemi'ne başvurularak Özbek Türkçesindeki işaretleyicinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı sorgulanacak ve çalışmada elde edilen çıkarımların sağlaması yapılacaktır.

İncelemelerde işaretleyicilerin skala değerlerine değinilecek ancak çalışmadaki incelenen işaretleyiciler için bir skala oluşturulmayacaktır. Bu konuda Rentzsch'in (2015: 244) çalışmasında oluşturduğu skaladan ve Lyons'm (1977: 800) görüşlerinden faydalanılacaktır.

Veri

İncelenecek veriler, Özbek ve Türkiye Türkçesinin modern döneminden seçilmiştir. Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek edebiyatından Abdulla Qodiriy: *Mehrobdan Chayon* (MÇ, 1923; 248 s.), Oybek: *Bolalik Xotiralarim* (B, 1963; 273 s.), ve Mamatqul Xazratqulov: *Eshiklar ochiq* (EA, 1995; 197 s.) adlı eserleri taranacaktır. Bu eserler; Özbek Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmakla birlikte idiyolekt ve üslup açısından da Özbek edebiyatı için önem taşır. Ayrıca eserlerin seçilmesinde dilin değişim ve gelişim sürecini görebilmek için yazılış tarihleri göz önünde bulundurulmuştur. Örneklerin yetersiz olması durumunda BBC Uzbek haber metinlerine başvurulacaktır.

Türk edebiyatından ise ilk köy romanı ve o dönemdeki halkın dilini yansıtan Nabizade Nazım'ın *Karabibik* (K, 1890; 297 s.), Türkiye'nin doğusundaki kırsal kesimin dilini kullanan Osman Şahin'in *Kırmızı Yel* (KY, 1971; 91 s.), Osmanlı aydınlarının dilini kullanan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* (AER, 1941: 157 s.), Sait Faik Abasıyanık'ın *Mahalle Kahvesi* (MK, 1950; 144 s.) adlı kitapları ve Murathan Mungan'ın *Taziye* (T, 1982; 64 s.) adlı oyunu incelenecektir. Ayrıca Türkiye Türkçesinin 1990 ve 2013 yıllarını kapsayan birçok metin türünün bir araya getirildiği Türkçe Ulusal Derlemi'nden (TUD, Aksan vd. 2012) yararlanılacaktır.

Alan Yazını

Epistemik kiplik işaretleyen sözcüksel işaretleyiciler, sadece bir sözcüğü niteleyen belirteçlerden farklı anlam alanına sahiptir. Tarz belirteci bir unsura yönelikken tümcesel belirteçler ya da epistemik değer taşıyan belirteçler tümcenin tamamına yöneliktir. Ancak belirteçleri kendi içinde kesin sınırlarla ikiye ayıramayız. Belirteçlerin tarz belirteci (manner adverb) ve tümcesel belirteç (epistemic, sentetial) işlevleri dilin aynı döneminde var olabilir (Traugott 1989: 46). Söz dizimi açısından da farklılık gösteren epistemik kiplik bildiren belirteçler genelde tümcenin başında ya da sonunda kullanılırken, tarz belirteçleri nitelediği sözcüğe yakın konumlanır. Rentzsch kiplik belirteçlerin prototipik olarak epistemik kavramları işaretlediğini ama bazen olay kipliği (event modality) de işaretleyebildiklerini belirtir (bk. Ruhi vd. 1997). Diğer kiplik türleri çalışmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca Rentzsch, Türkçede birçok epistemik kiplik işaretleyicisinin kopyalama olduğuna dikkat çeker; *belki* (Farsça) ve *muhtemelen* (Arapça), *her* (Farsça)+ *xāl* (Arapça) + *de* (Türkçe bulunma hali eki), *bol*+ -(y)Ay+ *ki(m)*¹ (2012: 475-476). Benzer işaretleyiciler Özbek Türkçesinde de görülür.

Modern ve tarihi Türk dillerinde epistemik kiplik işaretleyicilerinin kullanımına değinen ya da eser incelemesine dayanan odaklı çalışmalar vardır. Ancak bu çalışmalarda Öz Özcan'ın (2004: 2255) da dikkat çektiği gibi epistemik kiplik işaretleyicilerinin² söz dizimindeki pozisyonu ve tümceye kattığı anlam açısından rolü incelenmemiştir. Dilbiliminde de epistemik kiplik işaretleyicileri söz dizimi açısından çok az çalışmada ele alınmıştır (Jenkins 1972, Abraham 1999, Nuyts 2000, Drubig 2001).

Nuyts (2000) epistemik kiplik işaretleyicilerine odaklanan çalışmasında söz dizimsel özellikleri belirlemede Hollandaca ve Almancadaki kullanımları ele alır. Çalışmada epistemik kiplik işaretleyicilerinin tümce başında, tümce içinde, tümce sonunda kullanımlarını inceleyerek belirteçlerin Hollandaca ve Almancada İngilizceden daha özgür (free) bir kullanım sergilediklerini belirtir. Ancak tümce başında, içi ya da sonundaki

¹ Dede Korkut hikayelerinde isteme (hopefully) ve epistemik (maybe) anlam alanlarına işaret etmektedir (Rentzsch 2012: 455). Bugün *ola ki* olarak devam eden yapı varsayımsal ifadeler için kullanılmaktadır: "Ola ki sen mezun oldun ve iş buldun".

² Öz Özcan "modal sözler" terimini kullanır, "konuşanın fikir ve tavrını bildiren yapılar" olarak değerlendirir.

kullanımlar işaretleyiciye göre değişiklik gösterir. Örneğin belirteçler ve tümce içi zihinsel yüklemelerin (parenthetical mental state predicates) kullanımının tümce başı hariç benzer olduğu görüşündedir. Çünkü bu yapılar tümcede odaklı değildir (Nuyts 2000: 110-111). Nuyts'un tümleyici bulduran yapılarla ilgili çıkarımı Farsçadan yoğun olarak etkilenmiş Türkçeyi yakından ilgilendirmektedir. Epistemik zihinsel yüklemelerin İngilizcede *that* ile ana/üst tümce pozisyonunu oluşturarak, *that* yapısı dilbilgiselleşmiş ve bu yapılar serbestlik kazanmıştır (2000: 117). Türkçenin tarihi dönemlerinde de aynı durum görülür: *sanurvan kim...* yapısından gelişen *sanurum* önermelere gelerek epistemik bildirimde bulunan bağımsız bir yapıya dönüşmüştür.

İngilizcede ve Almancada kullanılan *must*, *müssen* gibi kiplik yapılar diğer epistemik kiplik işaretleyicileri gibi yer değiştiremez ve fiilin bir parçası olarak görev alır (Nuyts 2000: 120). Benzer şekilde Türkçedeki karşılıkları olan *-mAII* vb. bağımlı biçimbirimler tümcede yüklemde fiille birlikte kullanılarak aynı yapısal durumu gösterir.

Öz Özcan (2004, 2009), Özbek Türkçesindeki sözcüksel kiplik işaretleyicileri modal sözler olarak inceler. İşaretleyicilerin Özbek ve Türkiye Türkçesindeki ortaklık ve farklılıklarını ayrı başlıklar altında verir. Çalışmasında ele aldığı işaretleyicilerin tümcenin başında, sonunda ya da her pozisyonda kullanıldığına değinir. Ancak işaretleyicilerinin olgusallık değerlerinin farklılığı, birlikte kullanılabilme koşulları ve söz dizimsel olarak farklı pozisyonlarda yer alabilmeleriyle ilgili görüş bildirmez. Olgusallık ve olasılık işaretleyicilerine odaklanan bu çalışmada bir epistemik skala oluşturulmaması nedeniyle Öz Özcan "Özbek ve Türkiye Türkçesinde modal sözler genellikle birbirinin yerine kullanılabilen yapılardır" çıkarımında bulunmuş, konuşurun farklı derecelerde olgusalığa yakınlık işaretleyebileceğini göz ardı etmiştir.

Nuyts (2000: 124) epistemik işaretleyicilerin farklı pozisyonlarda kullanımını önermeden yüksek pozisyona taşıma eğilimi olarak değerlendirir. Önce tümceye eklenmiş bir parça şeklinde kullanılan işaretleyici daha sonra tamamlayıcı olarak görev alır. Örneğin *may* kiplik işaretleyicisi *maybe* şeklinde kalıplaşır ve önermeyle iç içeyken tümceyi tamamlayıcı bir özellik kazanır. Türk dilleri için düşünüldüğünde epistemik kiplik işaretleyen bağımlı biçimbirimler yüklemde yer almak zorundadır. Ancak bu durumda önermeyle iç içe geçmiş bir durumdadır. İnceleme kısmında görüleceği gibi örneğin *-sA gerek* yapısı (*b)ol-* eylemiyle kalıplaşarak bağımsızlaşma eğilimi gösterir. Bu şekilde önermeden ayrılır, bağımsız bir özellik gösterir. Bu eğilimlerle ilgili açıklamalar inceleme bölümünde ayrıntılı olarak verilecektir.

Bilgi Yapısı

Türkçede bilgi yapısının söz dizimiyle kodlandığı genel kabul görürken odaklanmanın söz dizimsel mi sesbilimsel olarak mı yoksa her ikisinin kullanımıyla mı alıcıya iletildiğiyle ilgili farklı görüşler vardır. İşsever, Türkçede odaklanmanın hem vurgu hem de söz dizimsel olarak yapılabildiği

görüşündedir (2000: 164-166). İşsevere göre odaklama eylem önu pozisyona taşıma yoluyla ya da bulunduğu konumda unsura yüklenebilir. Bu çalışmada sese dayalı ölçütler kapsam dışında bırakıldığı için bilgi yapısıyla ilgi söz dizimsel bulgulardan yararlanılacaktır.

Bilgi yapısı farklı şekillerde ele alınmaktadır; temel-odak, konu-yorum vb. Bu kavramlar kısaca şu şekilde tanımlanabilir: *Temel* (ground) ve *odak* (focus) ayrımında, temel konuşur ve alıcı arasında varsayılan ortak bilgiyi, odak ise yeni bilgiyi içerir (bk. İşsever 2000: 46-47); *konu* (tema) ve *yorum* (rema) ayrımında ise, konu tümcede bağlantı kurar, ne üzerinde konuşulduğunu gösterirken yorum tümcenin tamamlayıcısı, yeni bilgi içeren bölümünü oluşturur. Tümcede konunun genel olarak başta yer aldığı görüşü yaygın olsa da tümcede herhangi bir ad öbeğinin konu olabileceği görüşü de vardır (Aksan 2002: 14-18). Verilen ayrımlarda, yeni bilgi odak ve yorum kısmında yer alır.

İşsever; Türkçenin bilgi yapısının *konu*, *odak* ve *ekleni* bileşenlerinden oluştuğunu belirtir. Bu çalışmada İşsever'in bilgi yapısı bileşenleri temel alınacak; yeni bilgiyi içeren odaklı bilginin (focal information) pozisyonu açısından epistemik kiplik işaretleyicilerinin durumu değerlendirilecektir.

Odağın taşıdığı yeni yani odaklı bilgi; pragmatik açıdan alıcının bilgi durumu ve konuşur açısından ifadedeki en önemli bilgi olarak tanımlanır (Nuyts 2000: 104). Tümcede bu bilginin konumuyla ilgili de farklı görüşler vardır. Erguvanlı (1984) tarafından Türkçede odak pozisyonunun eylem öncesi pozisyon olduğu söylenirken Göksel ve Özsoy (1998) çalışmalarında bu görüşü göz önünde bulundurarak eylem öncesi her pozisyonda yer alabileceği ve belirli bir alanı kapsadığı görüşünü ortaya koyarlar. Bu odak alanının belirlenmesinde sadece vurgu rol alır. Çünkü odak yapısının vurgulanması beklenir. İki odaklı yapı aynı ifadede yer aldığına ise bazı kısıtlamalar vardır. Göksel ve Özsoy soru ifadelerinde tümce odağının (sola dallanan bir dizilime göre) soru zamirinden önce gelebileceğini belirtir, yani soru zamiri+odak dizilimi dilbilgisel değildir. Hatta odak yüklem hemen yanında konumlanırsa bile bu kuralın geçerli olduğu görüşündedirler: *Ne zaman OKUL-A gid-ecek-sin? OKUL-A ne zaman gideceksin? Eğer birden fazla soru zamiri varsa en soldaki vurguyu yönetir: *Kim KİM-İ seviyor-muş, KİM kim-i sev-iyor-muş? Bu şekilde odak alanı oluşturulur ve bu alan odak yapısıyla soru zamirini kapsar. İşsever, bir tümcede iki odak bulunamayacağı görüşündedir. Ancak bir tümce odağı oluşturabilir (İşsever 2000: 49).

Odaklı yapıların eylem sonrası pozisyonda yer alamayacağı kabul edilir (Göksel ve Özsoy 1998). Eylem öncesi pozisyonu açıklarken İşsever (2000: 117); s-odak "sunucu odak" (söz dizimsel strateji) ve k-odak "karşısal odak" (ezgisel strateji) ayrımı yapar. Eylem de dahil olmak üzere öncesindeki alan s-odak alanını oluşturur ve k-odak bu alanda herhangi bir pozisyonda yer alabilir. Ancak s-odağın pozisyonu eylem öncesi ve eylem üzeriyle sınırlıdır. Odağı oluşturmada konuşur iki yol seçebilir; söz dizimsel ve ezgisel. Söz dizimsel yolla odak konumuna taşır ya da odak vurgusunu

unsurun üzerine taşıyarak yerinde odaklı hale getirir. Tümcede s-odak, odak yansımaya izin verirken ve bu yansıma sağa doğrudur, k odak dar odak okuması alır (2000: 165, 178).

Çalışmalara bakıldığında genel olarak odak yapısının eylemin önünde yer aldığı fakat vurgunun odak yapısının eylemin önünde farklı pozisyonlarda kullanımında etkili olduğu görülür. Sözcüksel epistemik kiplik işaretleyicileriyle ilgili dört durumdan söz edilebilir:

- 1) Epistemik kiplik işaretleyicilerinin, eylemden sonra kullanımında odaktan uzaklaştırıldığı,
- 2) Farklı pozisyonlarda yer alabildiği için genelde odak vurgusu taşıdığı ya da odak tümcesi oluşturduğu,
- 3) Tümceden bağımsız kendi ezgileme sistemine sahip olduğu,
- 4) Ezgileme sistemiyle işaretleyicinin farklı bir kategorinin kapsamına girdiği.

Bilgi yapısı açısından bu işaretleyiciler tümcenin bir parçasıdır ancak epistemik kiplik işaretleyicisi önermedeki bilgiyle birlikte yeni bir bilgi sunar. Türkçede bilgi yapısı incelemelerinde epistemik kipliğin tümceye ayrı bir bilgi eklediği konusuna değinilmemiştir. İncelemede, önermedeki bilgiye yönelik epistemik kiplik işaretleyicilerinin nasıl kodlandığı üzerinde durulacaktır.

İnceleme

Epistemik kiplik işaretleyicileri kısaca tümcede konuşurun olgusalığa yönelik yaklaşımını bildirir. Bu nedenle tümcede iki yeni bilgidен söz edilebilir: 1. Önermenin içerdiği bilgi, 2. Önermedeki bilgiye yönelik epistemik kiplik işaretleyicisinin taşıdığı bilgi. Bu bilgilerin kodlanmasında konuşur farklı işaretleyiciler tercih edebilir ve bunları söz dizimsel olarak farklı pozisyonlarda kullanabilir. Ancak konuşurun tercih ettiği işaretleyici türüne göre söz diziminde kısıtlayıcı durumlar vardır. İşaretleyici türüne ve önermenin (konu ve odak) oluşturulma içeriğine göre belirlenen bu kısıtlayıcı durumlar örneklerle açıklanacaktır.

Bu başlık altında işaretleyiciler parantez yapıları, tümcesel belirteçler, yüklemcil sıfatlar, zihinsel durum yüklemeli, morfolojik, morfosentaktik ve soru yapısıyla oluşturulan işaretleyiciler olarak yedi alt başlıkta değerlendirilecektir. Aşağıda tablo içerisinde verilen işaretleyiciler korpusa göre artırılabilir. Ancak bu çalışmanın asıl amacını söz dizim özellikleri oluşturduğu için belirlenen işaretleyicilerle sınırlandırılacaktır.

Sınıflandırılan işaretleyiciler kullanımsal olarak belirli koşulları gerektirmektedir. Örneğin *benze-* zihinsel durum yüklemi (*O*) *gideceğe benze-* ve (*O*) *annesine benze-* kullanımlarında ilkinde epistemik bildirimde bulunurken, diğerinde kanıtsallık bildiriminde bulunur. Bu iki kategori farklı şekillerde ilişkilendirilerek değerlendirilir. Birinci ifadenin epistemik okumasında da kanıtsallık vardır, ancak ikincil durumdadır. Çoğu durumda

hangi kategorinin birincil olduğunu belirlemek zordur. Konuşur bu ifade – *AcAk*'ın belirsizlik bildirimiyle,³ *benze-* eylemini kullanarak bir kanıttan hareket ettiğini ancak yargısından emin olmadığını alıcıya sezdirir. İkinci kullanımda ise epistemik bir okuma yapılamaz, sadece kanıt söz konusudur. Tablonun basit ve anlaşılır olması için işaretleyicilerin tümcede hangi koşulları gerektiği gösterilmemiştir. Bu durumlara işaretleyicilerin açıklanmasında yer verilecektir. İfadelerde birden fazla işaretleyici bulunduğu hepsi gösterilmiş, ancak açıklamada bir işaretleyiciye odaklanılmıştır.

İşaretleyicilerin skala değerleriyle ilgili yorumlarda Rentzsch'in (2015: 244) oluşturduğu skala temel alınmıştır. Rentzsch, Türkçe verilerden hareketle olumlu ve olumsuz kullanımların yer aldığı bir skala tasarlamıştır. Skalada 1'e yaklaştıkça olgusallık değeri artarken, 0'a yaklaştıkça düşmektedir. 0 dahil sonrası ise olgusal dünyadaki yanlışlığı ispatlanmış durumları gösterir. Başka bir yaklaşımla kesinlik-ımkansızlık aralığında 1 noktası epistemik olarak zorunlu, 0 noktası ise epistemik olarak imkânsız şeklinde düşünülebilir (Lyons: 1977: 800). Çalışmada, olumsuzluk işaretleyicisiyle kullanılan epistemik kiplik işaretleyicilerinin açıklamasında skalaya ihtiyaç duyulmuştur. Olumsuzlukla kullanılan işaretleyiciler 0 yönünde değerlendirilmiştir.

İncelemede kanıtsallık işaretleyicilerine de yer verilmiş, ancak bunların ikincil olarak epistemik anlam taşıdığı görüşü kabul edilmiştir. Bazı kullanımlarda ise işaretleyicinin kanıtsallıktan epistemik kipliğe geliştiği tespit edilmiş, bunlar kanıtsallık ve epistemik kiplik ilişkisi açısından açıklanmıştır.

Bir belirtecin epistemik değer taşıdığı şu ölçütlere göre belirlenmiştir:

- tümceden atıldığında olgusal bir bildirim ortaya çıkması;
- deontik kiplikten gelişenler ve zihinsel durum yüklemeleri hariç üzerine bağımlı biçimbirim almaması;
- ifadenin öznelliğini artırarak olgusalıktan uzaklaştırması;
- tümcenin tek bir unsurunu nitelememesi, tamamını kapsamı altına alması,
- ifadede önerme bulunması.

³ *Benze-* somuttan soyuta gelişim göstermiş ve öznelleşmiştir. Birçok bağlamda, farklı yapılarla kullanılabilir. Tek şart öncesinde önermenin bulunmasıdır.

	Prantez Yapıları	Tümcesel Belirteçler	Yüklemcil sıfatlar	Zihinsel Durum Yüklemeleri	Morfolojik	Morfosentaktik	Soru
Türkiye Türkçesi	sanırım, belli ki, kim bilir, kim ola ki, muhakkak ki, şüphesiz ki, yanılmıyorsam	bence, belki, kesinlikle, hakikaten, şüphesiz, gerçekten, herhalde	mümkün, kesin, imkansız, belli, kati	bil-, şüphelen-, benze-	-Abilir -AcAk -mAlI -(I/A)r -mIş -mIşDIr -DXr	olsa gerek olması gerek	kim ola ki, hangi+ (I/A)r, mI, olmasın
Özbek Türkçesi	xata qilmasam, nazarimda	albatta, tabiiy, balki, darhakikat, shekilli, aniq, har holda, chamasi, shaksiz, ehtimol, chog'i, qat'iy	mumkin, aniq, noma'lum, qat'iy	oxsha-, bil-, şübha qil-	-mIsh, -dir, -gandir, - yotgandir, -a, emish, -ar,	bo'lsa kerak , bo'lish kerak	-mikan, -mikin, ekan bolmasın, eylem +mA+sA+I. kişi iyelik +mi

Epistemik kiplik işaretleyicilerinin bulunduğu tümcelerde iki yeni bilgi vardır: epistemik yaklaşım + önermenin taşıdığı bilgi. Nuyts bu bilgilerin ikisinin de ayrı değer taşıdığı ve bu iki bilginin birbiriyle yarışmadığı görüşündedir. Ayrıca Nuyts (2000: 123-124) sıfatlar dışında epistemik kiplik işaretleyicilerinin odak alanında bulunmasının özel durumları gerektiğini belirtir. Çünkü olgu durumunun (state of affairs) epistemik değerlendirmesi söylem bağlamında ifade edilir. Odaksıl bilgiyi olgu durumu içerir. Epistemik niteleme onun yanında yer alır.

Aşağıda incelenen yapılarda görüleceği gibi konuşur tek bir bilgiyi verme amacı taşımaz, her iki bilgiyi de kodlayarak bir anlam alanı oluşturur.

1. Parantez Yapıları

Parantez yapıları, tipik olarak tümcede niteleyici, ek bilgi ya da yorum içeren yapılar işlev görürler. Tümcede her pozisyonda bulunabilirler. Bu yapılar çizgisel olarak verilen ifade dizisinde gösterilir ancak yapısal olarak bağımsızdır. Sözeleme sırasında ezgisel akışı kesintiye uğrattıkları, tonlamada ara verdirdikleri ve buldukları tümcenin ezgisel özelliklerinden farklı özelliklere sahip oldukları görüşleri vardır (Dehé ve Kavalova 2007: 1-24). Söz dizimsel olarak, parantez kullanımları doğası gereği çok gevşek unsurlardır (loose elements) (Nuyts 2000: 110). Ancak tümcedeki pozisyonları belirli ölçütlere göre kısıtlanabilir.

Bu başlık altında tümce yapısından gelişerek bağımsızlaşan ve epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılan yapılar incelenecektir. Parantez yapıları; ana tümce ya da yan tümce yapısından gelişmiş olması (örneğin ki'li tümce yapısı ya da koşul ifadeleri) ve şahıs çekimi bulundurması nedeniyle diğer işaretleyicilerden ayrılmıştır. Belirlenen yapılar, söz dizimsel olarak pozisyon belirleyici bir işaretleyici bulundurmazlar. Ancak belirli pozisyonlarda kullanıma eğilimlerinin olduğu görülür. Bu durum, geliştikleri yapıyla ilişkilendirilmiştir.

Öncelikle Tükçenin genel söz dizimi açısından bakıldığında bu yapıların yüklem sonrası kullanılıp kullanılmaması durumu ele alınmalıdır. Genel olarak epistemik kiplik işaretleyicileri tümcenin tamamını etkilediği için her pozisyonda yer alabileceği düşünülse de söz diziminin belirli kurallarına uymak ve kendi sistemini oluşturmak zorunda olduğu örnekler üzerinden gösterilecektir.

1. *Xato qilmasam, janoblari mirzo Envarning ustozlari bolsalar kerak?* “Yanılmıyorsam Kâtip Enver hazretlerinin üstatları olmalısınız?” (MÇ 1974: 21)

2. **Agar xato qilmasam, mazotda ishlaydigan elektr stantsiyasi ishlab chiqargan elektrdan 17 baravar qimmat bo'ladi.** “Eğer yanılmıyorsam, Mazotla işletilen elektrik şantiyesi, üretilen elektrikten 17 kat daha pahalıya mal olacak.” (BBC Uzbek 2016)

Özbek Türkçesinde *xato qilmasam*, Türkiye Türkçesinde *yanılmıyorsam* şeklinde ortak olarak görülen bu kullanım, yapısal olarak tümceye katılmamasına rağmen anlamsal olarak yeni bilgi işaretler (bk. Güneş 2014). *Yanul-* eyleminin koşul ve birinci şahıs çekimiyle kalıplaşması sonucu oluşmuş yapı, konuşurun önermeye yönelik şüphesini bildirir. MÇ'den alınan birinci örnekte önermenin başında yer alır. Gazete haberinden alınan ikinci örnekte de başta kullanılarak *agar* ile birlikte epistemik bildirimde bulunur. Özbek Türkçesinde “agar” ile kullanımına sık rastlanır ve “Agar men xato qilmasam...” kullanımı da görülür. Bu kullanıma karşılık Türkiye Türkçesinde “(eğer) hata yapmıyorsam/yapmazsam” düşünülemez, çünkü bu koşul tümcesi gerçek anlamını korur ve “yanılmıyorsam” gibi kalıplaşmış bir epistemik kiplik işaretleyicisi değildir.

Özbek Türkçesinde *agar* ve *-sa* bağımlı biçimbirimi koşul yan tümcesi yapısını Türkiye Türkçesine göre daha çok korur ve geliştiği yapının korunuyor olması konuşuru tümce başında kullanılmaya yönelir. Ancak Türkiye Türkçesinde kullanımı nispeten daha devingendir. *

Örnek 1 ve 2'den “(agar) xato qilmasam” kullanımlarını kaldırdığımızda örnek 1'de epistemik anlam korunur. Çünkü önerme iki farklı değerle işaretlenmiştir. Bu ifade, konuşurun neden iki epistemik kiplik işaretleyicisi kullandığı sorulabilir. Baştaki işaretleyiciyi attığımızda olgusallık değeri daha yüksek bir yargıyla karşılaşırız. Çünkü *bolsa gerek* yapısı epistemik zorunluluk bildiren bir işaretleyicidir, bu nedenle olgusallık değeri daha yüksektir. Örnek 2'de de benzer durum görülür. “Bo'ladi” kullanımı sadece geleceğin belirsizliğinden, varsayımsal olmasından kaynaklanan bir olasılık değeri taşır, hatta Palmer (2001) geleceğe yönelen bu kullanımları epistemik kiplik işaretleyicisi olarak vermez. Ancak başta kullanılan işaretleyiciyle konuşur yargısının bir tahmin, olası bir durum olduğunu belirterek olgusallık değerini düşürür ve yargısıyla arasındaki bağı güçlendirir.

---

* Eski Anadolu Türkçesinde de Özbek Türkçesindeki gibi *bolayki, belkim, bayık, lā-cirem* vb. sözcüksel işaretleyiciler tümce içinde görülmez (bk. Üzüm 2017b, Kamacı Gencer 2018).

3. *Adı Askerin Türküsü'ydü yanılmıyorsam.* (TUD, İzler ve Gölgeleler 2005)
4. *Adı, yanılmıyorsam, Kesme Çorba'ydı.* (TUD, Cumhuriyet 2002)

Türkiye Türkçesinde “eğer” kullanımı sık görülmemekle birlikte “yanılmıyorsam” öncesinde veya sonrasında yer alabilir. Örnek 3 ve 4’te görüldüğü gibi adlaşmış yapıların arasında kullanılmaz, ancak farklı pozisyonlarda bulunabilir. Her iki ifadede yeni bilgi “Adı”ndan sonra gelir. Epistemik kiplik işaretleyicisi de her iki pozisyonda bu yeni bilgiyle ilişki halindedir.

Yüklem sonrası kullanımları Erguvanlı Taylan (1984: 47) yapısal olarak ikiye ayırır: emir yapıları ve söz diziminin işaretlendiği düz tümceler. Epistemik bildirimler düz tümceler içinde değerlendirilebilir. Erdal (1999) ise bu sınıflandırmayı geliştirerek; yüklemi öne taşımaya güdüleyen durumları şu şekilde sıralar ve tümce tiplerini belirler: soru (evet-hayır soru tümceleri), duygusal ifadeler (emir-rica söylemleri, konuşurun güdülendiği ya da yakın zamanda gerçekleşecek ve şahit olunamayacak durumlar, duygusal dışavurum vb.)^{*}, ikonik kullanımlar (örn. gelelim asıl konuya). Ayrıca Erguvanlı Taylan (1984: 44) yüklem sonrası gelen unsurların asla vurgulanmadığını belirtir. Erdal, Erguvanlı Taylan’ın yüklem sonrası kullanımların vurgusuz olması görüşünün istek, emir vb. kullanımlarıyla uyumlu olduğunu belirtir. Emir bildirimini için kullanılan bu yapıların başta bulunması konuşurun seçimidir. Yüklem başa alınması ve diğer unsurların devamında gelmesini Erdal (1999: 77-78), konu ve odak pozisyonundan çıkarma olarak değerlendirir. Ancak bu değerlendirmeler önermenin bilgi yapısı sınırlarında düşünülebilir. Epistemik bildirimlerde yüklem sonrası kullanım odaktan uzaklaştırma olarak değerlendirilemez. Bu konuyla ilgili Kornfilt’in (1987: 636, 1997: 206-208), görüşleri de değerlendirilebilir. Kornfilt, yüklem sonrası kullanımların çoğunun bir sebebi olduğunu belirterek iki gerekçe sunar. Bunlar; “sonradan akla gelen düşünce” (afterthought) ve konuşurun, bağlamdan yola çıkarak alıcının zaten bildiği bilgi olarak düşünmesidir. İkinci durumda konuşur, alıcının zaten yüklem sonrası gelen bilgiyi paylaştığını varsayar. Bu bilgi konuşmanın arkaplanında vardır. Kornfilt bu iki gerekçesinin durak ile ayrıldığını belirtir; örneğin yüklem sonrası kullanımda bağlamda belirli olan kılıcı, durak ile eylemden ayrılmaz. Bu durumda sonradan akla gelen düşüncenin durak ile ayrılması beklenir. Tümceye ait bir unsurun (nesne, tümleç vb.) yüklemden sonra kullanımıyla epistemik kiplik işaretleyicilerinin yüklem sonrası

^{*} Erdal duygusal dışavurum ifadelerinde genel olarak yüklem başa alındığını örneklerle açıklar; *Kurtarın bu adamdan beni!* vb. (1999: 67-69).

kullanımının ayrı incelenmesi daha uygun görünmektedir. Çünkü diğer unsurlar tümcede bağlamdan hareketle tamamlanabilir, ilişkilendirilebilir. Epistemik anlam ise önermenin tamamını kapsar ve tümcenin herhangi bir unsurunun niteleyicisi değildir. Bu nedenle Kornfilt'in bu gerekçelerine epistemik bildirim ya da konuşurun yargısının olgusalığa yönelik yaklaşımını işaretlemesi eklenebilir. Tümcenin tamamını kapsayan bir unsur olduğu için başta ve sonda kullanımı anlam belirsizliğini önler. Hatta yargıdan sonra yer alması herhangi bir unsuru nitelmediğini, tümcenin tamamını kapsadığını göstermek için daha uygun görünmektedir. Aslında yapısal olarak önerme+ epistemik kiplik işaretleyicisi dizilimi görülür. Örneğin "Annem eve gitmiş *olabilir*" tümcesi kurallı ve yüklem sonrası bir unsur kullanılmamış kabul edilirken "Annem eve gitmiş *sanırım/bence*" tümcesi farklı değerlendirilmektedir. Burada işaretleyici seçimi farklılık gösterir. Bu durum da işaretleyicilerin skala değerleriyle ilişkilendirilebilir. Diğer örnekler üzerinde bu konu tekrar ele alınacaktır.

Örnek 4'te işaretleyici odak alanında ve yükleme yakın bir konumda yer alır. Parantez yapısı olması nedeniyle iki virgül arasında verilerek tümce içine yerleştirilmiştir. Tümcede "adının Kesme Çorba olması" durumunu niteler. Konuşma dilinde bu tür tümce içi kullanımlarda virgül tonlamasıyla (comma intonation)* anlam belirsizliği giderilebilir (bk. Güneş 2014; Potts 2005). Parantez yapılarının tonlamasıyla ilgili; katıldıkları tümcenin ezgi düzeninde kesintiler oluşturduğu ve tonlama açısından da izole olduğu görüşüne ek olarak, bütün parantez yapılarının tümceden izole olmadığı görüşü de vardır (Güneş 2014: 278-279). Bu kullanımda epistemik kiplik işaretleyicisi ve yeni bilgi dizilimi görüldüğü için anlam belirsizliği yoktur.

5. *Yanılmıyorsam, 1975'li yıllarda kıyıların korunması için bir kararname çıkarılmıştı.* (TUD, Gönülden Gönüle Trabzon 2001)
6. *Bu kırk yıllık serüveninizdeki sinematografinizde 186 film var, yanılmıyorsam!* (TUD, Türkan Şoray ile Yüzyüze 2000)

Önermelerin oluşumuna göre bağlamın yeterli olmadığı durumlarda anlam belirsizliği ortaya çıkabilir. Önermede konuşurun konu ve eklenti olarak verdiği unsurlar varsayımsal kabule dayandığı için alıcı yeni bilgiyi ayırt edemeyebilir. Örnek 5 ve 6'yı karşılaştırmalı olarak incelemek için ikisinden de işaretleyici atıldığında olgusal olarak değerlendirilebilecek ifadeler ortaya çıkar. Ancak örnek 5'te virgül atıldığında konuşurun şüphe bildirimiminin 1975'le mi yoksa ifadenin tamamıyla mı ilgili olduğu

---

* Potts (2005: 151) parantez yapılarının kullanımında virgül tonlamasının onların en önemli özelliği olduğunu belirtir (aktaran Güneş 2014: 280).

belirsizleşir. Tümce içinde de benzer durum görülür: örneğin “...yanılmıyorsam kıyıların korunması için...” Ancak başta kullanılmı tümcenin tamamını kapsadığını göstermek açısından daha uygun görünmektedir. Bunun için konuşma dilinde virgül tonlaması, yazı dilinde ise virgül kullanılabilir: “1975’li yıllarda kıyıların korunması için bir kararname çıkarılmıştı diye biliyorum ama bilgimden emin değilim”. Sonda yer aldığı ise örnek 6’da görüldüğü gibi bulunduğu pozisyon nedeniyle virgül olmasa da anlam belirsizliğinden söz edilemez. Alıcı, konuşurun verdiği bilgi konusunda şüphe duyduğu bildirimini alır.

7. **Şüphesiz ki** hakikatte bu gördüklerinin hiçbirisi vâki değildi; bütün bunları can sıkıntısından kendisi icat etmişti. (AER 2018: 20)

8. İnsanlık tarihi, **şüphesiz ki**, binlerce dostluğa tanıklık edebilecektir. (TUD, Sistemin Ahtapotlaşması 1997)

Örnek 7 ve 8’de “şüphesiz ki” farklı pozisyonlarda kullanılmıştır. Örnek 7’deki ifade *ki*’li tümce yapılarına benzer bir dizilim gösterirken örnek 8’de işaretleyici önermenin içinde konumlanır ve konuşurun insanlık tarihi hakkındaki düşüncesi gelir. Bu kullanım epistemik kiplik işaretleyicilerinin iki tarafına da etki edebilme özelliğinden dolayı mümkündür. Ancak burada *ki*’nin kullanımı dikkat çekicidir. Eski Anadolu Türkçesinde (EAT) de tümce başında *illā kim*’in “mutlaka, kesinlikle vb.” anlamlarda epistemik bildirim için kullanıldığı görülür (Üzüm 2017b: 137-138). *Belli ki*, *elbette ki*, *illa ki* vb. işaretleyicilerinde de görülür. Bu kullanımlarda *belli ki* diğerlerinde ayrılır.

9. **Belli ki** bir patlama olacaktı edebiyat dünyasında. (TUD, Kahramanlar Hep Erkek)

Belli sözcüğü epistemik bildirim için kullanıldığında sadece önermenin sonunda yer alabilmektedir. Başta ve önermenin içinde yer alabilmesi için *ki*’ye ihtiyacı vardır. Yani önermenin başında ve içinde *belli ki*, önermenin sonunda *belli* şeklinde kullanılabilir. Bu durumda; *ki*’li tümce yapılarına zıt bir şekilde *belli+ tümleyici ki*’den sonra konuşurun yargısı gelmektedir. Sonuç olarak *ki*’nin artık tümleyici olarak kullanılmadığı yeni bir işlev alanına geliştiği söylenebilir. Ancak bu yeni işlev alanına gelişmesinde tümleyici olarak kullanımında kendinden sonra bir tümcenin gelebilmesi özelliği vardır. Bu kullanımlara Tulum (1978: 4), *ki*’nin işlevlerinde de değinir ve “İnan ki yalan söylemiyorum ya da Yalan söylemiyorum ki” ile örneklendirir. Bu kullanımları “eş bir takım sözlerde kuvvetlendirici” olarak tanımlar. Diğer bir kullanım alanı olarak da “kendisiyle aynı manada veya fonksiyonda başka edatların bünyesine girmiştir” maddesini verir, *bel-ki*, *meger- ki* vb. kullanımlarıyla

örneklendirir. Bu iki işlev alanı bugünkü yaygın kullanımları da açıklar niteliktedir.

10. *Nazarimda, noo'rin savol berdim chog'i. Og'ir botdimi... Feruza:*
“Nima desam ekan? To'g'ri tushunarmikan?” “Bence (sanırım),
yersiz bir soru sordum, görünüşe göre. Üzdüm mü? Feruza: -Ne
desem ki? Doğru anlar mı ki? ” (EA 1995: 12)

Örnek 10 bağlam içinde verildiği için diğer tümcelerde de epistemik kiplik işaretleyicileri bulunmaktadır. *Ekan* ve *-mikan* kullanımı soru yapıları içinde değerlendirilecektir. Bu örnekte *nazarimda* kullanımı değerlendirilecektir. İfadede epistemik kiplik işaretleyicisi “nazarimda” ve kanıtsallık işaretleyicisi olarak *chog'i* kullanılmıştır. İlk olarak tümce başında kullanılan *nazarimda*'nın “bakmak”la ilişkili bir anlam alanından öznelşerek “bana göre, bence vb.” anlamlara geliştiği görülür. Birisi en başta diğeri en sonda yer alır. Konuşur bir kanıttan hareketle yargıda bulunduğunu ve ifadesine yaklaşımını ayrı sözcüksel işaretleyiciler kullanarak işaretler. Özbek Türkçesinde *shekilli* ve *chog'i* kanıtsallık işaretleyicilerinin sonda yer aldığı görülür. Hiyerarşik açıdan kanıtsallığın epistemik kipliği kapsadığı söylenebilir; *Eve gidebilirmiş*. Ancak kesin bir yargı için daha ayrıntılı bir incelemeyle birbirlerini kapsama durumları incelenmelidir.

2. Tümcesel Belirteçler

Türkçede sözcüksel kiplik işaretleyicilerinin anlaşılması için öncelikle tümcesel (sentential, higher) ve tarz (manner, lower*) belirteci ayrımının yapılması gerekmektedir. Bu ayrım bu işaretleyicileri belirlemede yardımcı olurken söz dizimi açısından da farklı değerlendirilmelerinin gerekliliğini ortaya koyar. Belirteçler Türkçede, tarz belirteci ya da niteleme ve durum belirteçleri ayrımlarıyla ele alınır (Aksan vd. 1983: 111; Korkmaz 2009: 499-517) ancak bu çalışmada tümcesel belirteç terimi tümceyi niteleyen (bence, sanırım, belki vb.), tarz belirteci terimi (azlık çokluk, derece vb.) ise kendinden sonraki unsuru niteleyen belirteçler için kullanılmaktadır. Belirteçlerin pragmatik yaklaşımla incelenmesi gerektiğine dikkat çeken Turan (1998: 302) kısaca belirteçlerin işlevlerini sıralar ve “cümleleri açıklar” şeklinde tümcesel belirtecin varlığına dikkat çeker. Turan çalışmasında, bitimli bir tümceyle *galiba*, bitimsiz bir tümce örneğiyle de *mutlaka* örneğini verir. Epistemik kiplik açısından bu işaretleyiciler sözcüksel kiplik işaretleyicileri başlığı altında ele alınabilir, ancak bu

* Cinque (1999) belirteçlerin kullanım pozisyonlarını kapsam alanlarını incelerken higher (sentence) ve lower (pre-VP) şeklinde ayırır.

çalışmada söz dizimi açısından değerlendirildiği için Nuyts'un (2000) çalışması temel alınarak söz dizimindeki kullanımlarına göre bir sınıflandırma yapılmıştır.

Özbek Türkçesindeki tümcesel belirteçlerle ilgili Öz Özcan'ın çalışması önem taşımaktadır. Öz Özcan sözcüksel kiplik işaretleyicilerini ele alarak ünlemlere benzetir. Bundan dolayı bu yapıların tümcenin tamamıyla ilgili olduğu ve söz dizimsel açıdan bağlı olmadığı görüşünü açıklar (2004: 2254). Öz Özcan konuşmada sözcüksel işaretleyicilerin durak ile yazıda ise *belki* ve *şekilli* sözcükleri hariç virgülle ayrıldığına belirtir. Türkiye Türkçesinde virgülün bu amaçla kullanılmadığına da dikkat çeker.

Parantez yapılar ve tümcesel belirteçler, tümcede aynı role ve dilbilgisel ilişkiye sahiptirler. Bunlar tümcede örneklerde görüleceği gibi farklı pozisyonlarda bulunabilirler (bk. Dehé ve Kavalova, 2007:9). Kendinden sonraki unsuru niteleyen belirteçler yani tarz belirteçleri ise pozisyon açısından sınırlı bir alana sahiptir. Bu tür belirteçlerin sınırlı pozisyonda kullanımıyla ilgili Güneş (2014: 289) *bence* ve *yanılmıyorsam* üzerine odaklandığı çalışmasında el aldığı yapıların parantez yapılar olduğunu ispatlamak amacıyla testler uygulamış, tümcede sınırlı pozisyonda kullanıldıklarını örneklerle açıklamıştır. Ayrıca Güneş seçtiği örneklem üzerinde tümcede kullanımlarında vurgu ve tonlamayı laboratuvar ortamında ölçerek güvenilir veriler sunmuştur. Bu çalışmada vurgu ve tonlamayla ilgili alan yazınındaki görüşlere başvurulmuş, inceleme yapılmamıştır. Aşağıda epistemik anlama sahip ancak kendinden sonraki unsuru niteleyen işaretleyiciler ve tümcesel olanlar örnekler üzerinden açıklanacaktır.

11. *Taxminan o'n besh- yigirma pillapoya tushgach, to'xtadi.*
"Tahminen on beş, yirmi adım inince, durdu." (1995: 3)

Örnekte belirteç, sadece kendinden sonra gelen sıfatı kapsamı altına almaktadır, tümcenin tamamına doğrudan etki etmez. Anlamsal açıdan epistemik içeriği bulunan belirteç kullanımda sıfatı niteleme görevi üstlenmiştir. Rentzsch (2015: 19) bu tür kullanımları da epistemik kiplik içinde değerlendirir. Bu tür kullanımları da göz önünde bulundurarak epistemik kipliğin isimleri (*muhtemel katil*), sıfatları (*muhtemelen tek kız arkadaşı*) ve tümcenin tamamını etkilemek için kullanılabileceğini belirtir. Bu çalışmada tümcesel belirteçler üzerinde durulacaktır.

12. *Katien önceden planlanmış bir şey yoktu.* (TUD, Ben Böyle Veda Etmeliyim 2008)

Arapça *kaṭ'ıyyen*'nin kopyalanmasıyla Özbek ve Türkiye Türkçesinde görülen sözcük Türkiye Türkçesinde* sadece olumsuz ifadelerde kullanılırken Özbek Türkçesinde olumlu tümcelerde kullanılır. İncelenen korpus kapsamında Özbek Türkçesinde olumsuz tümcede kullanımına rastlanmamıştır. Her iki Türk dilinde de genellikle yükleme yakın bir pozisyonda (odak konumu) yer alarak kendinden sonraki unsuru nitelemek için kullanılmıştır: (...) *qat'iy xulosa qildi* “kesin bir sonuca vardı” vb. Bu kullanımlar genel olarak *qat'iy* $\cong$ *kati* “kesin” ve *qat'ıyan* $\cong$ *katiyen* “kesinlikle” şeklinde aktarılabilir.

13. *Sizga arz qilgan kishi balki bilib so'zlagandir...* “Size söyleyen kişi belki bilerek söylemiştir” (MÇ, 1974: 37)

Özbek Türkçesinde genel olarak epistemik kiplik işaretleyicileri başta ve sonda bulunurken *balki* tümce içinde görülür. Bu tümcede bulunduğu yeni bilgi yani odak ve konu arasındadır. “Sizga arz qilgan kishi” tümcenin konusuyken “bilib” odağı oluşturur. Çünkü konuşur ve alıcı “söyleyen kişi” hakkında bilgi sahibidir. Yeni bilgi konuşurun bu kişi hakkındaki yorumudur. Konuşurun tümcenin yeni bilgi veren kısmında şüphe duyması ve tümcede bu konuma yerleştirmesi beklenen bir durumdur. Ancak bu tümcede yüklemde morfolojik olarak da işaretlenmiştir. Burada iki işaretleyiciyle konuşur skalada –*gandir* ile olgusalığa yakın bir ifadeyi *balki* ile olgusalıktan uzaklaştırmıştır. Burada *balki* ve *bilib* yeni bilgi parçalarıdır. Söz dizimsel olarak *bilib* odak pozisyonunda yer alırken, “size söyleyen kişi nasıl söyledi?” sorusuna “bilerek” cevabı eksik kalmakta “belki bilerek” cevabı uygun görünmektedir. Bu nedenle “belki”nin odak yansımından etkilendiği söylenebilir (bk. İşsever 2000: 125).

14. *Gördüğü şey haddizatında belki çok basitti, fakat bu sarhoşluk gecesinde birdenbire ona korkunç ve imkânsız göründü.* (AER, 2018: 14)

Örnek 13 ve 14'te tümcesel belirteç ve tarz belirteci sıralaması görülür. Görüldüğü gibi tarz belirteci nitelediği unsura yakın konumda yer alır ve tümcesel belirteç aralarına giremez. Örnek 12 ve 13'te epistemik kiplik işaretleyicisi yüklemden sonra gelebilirken tarz belirteci nitelediği sözcükten sonra gelmez.

15. *Ehtimol Xolmat bilan ham shu yerga kelgandir. Unga ham shirin bo'salar berib, ahdu paymon qilgandir.* “Muhtemelen Halmet ile de buraya gelmiştir. Ona da şirin öpücükler verip, söz vermiştir” (EA, 1995: 7)

* Türkçede olumlu ifadelerde *kati* “kesin” sözcüğü kullanılır.

Örnek 15'te "ehtimol" sözcüğünden sonra gelen bilgi bir bütün olarak yeni bilgiyi oluşturur. Konuşur "Halmet ile de bulunduğu yere gelmiş olma" durumuna yönelik yaklaşımını bildirir. Bağlamda Halmet'le ilgili bir konuşma yoktur, konuşurun Halmet'le ilgili bilgisi vardır. Bu bilgiye dayanarak bir tahminde bulunur. Tümce içi kullanımlarında alıcının bildiği varsayılan bilgidir sonra konuşurun yorumunun başında yer alır.

16. *Atlas köylak senga hayf, senga bo'zdan boshqasi albatta hayf!* "Atlas gömleğe yazık, sana bezden (çaputtan) başkası elbette (kesinlikle) yazık!" (MÇ, 1974: 5)
17. *Har holda charchagani bilinmaydi.* "Herhalde yorulduğunu bilmiyordun." (EA, 1995: 10)
18. *Tirikchilik dardidaman, mening ishim albatta, cho'lda tentirash.* "Hayat telaşındayım, benim işim elbette çölde gezinmek." (B, 1963: 20)
19. *Boylarning, savdogarlarning, mushtumzo'rlarning arzandolari albatta xatda yo'q.* "Zenginlerin, tüccarların, savaşçıların köleleri elbette mektupta yok." (B, 1963: 175)
20. *Çocuk doğurmak ve ona bakmak elbette kolay bir iş değil.* (TUD, Aksiyon 1994)
21. *Fakat ne olursa olsun, dışarısının ıstırabı bile bu kâbustan elbette ki iyidir.* (AER, 2018: 68)

Öz Özcan (2009: 452) "elbette" sözcüksel işaretleyicisinin başta sonda ya da tümce içinde kullanıldığını belirtir. Bu çalışmanın korpusunda da her pozisyonda kullanımı görülmüştür. Ancak daha çok yükleme yakın kullanımı tercih edilir. EAT'de de her pozisyonda kullanılan sözcüğün devingen görünümü kendinden sonraki unsurları ifadede ön plana çıkarma ve odağa yakın konumlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Her pozisyonda kullanılsa bile bazı kısıtlamalar bu işaretleyici için de vardır.

Örnek 19'da *albatta*, "cho'lda" ve "tentirash" arasına girdiğinde anlam değişir: "Benim çöldeki işim gezinmek". Ancak başta ve sonda bulunabilir. TUD'daki taramalarda daha çok başta, sonda olmak üzere tümce içi kullanımı görülürken sözcük öbeklerinin içinde kullanımı görülmez. Örneğin 11'de ad öbeği arasına giremez: *Çocuk elbette doğurmak...".

Sözcük öbeklerinden tümcenin öğelerine doğru yaptığımız incelemede görüldüğü gibi tümcesel belirteç tümcenin herhangi bir ögesine bağlı değildir bu nedenle öğelerin içinde yer alamaz. Tümcenin tamamını niteleme görevini üstlenir. Bu nedenle yeri değişse de tamamını kapsamı altına

alabilmektedir. Tümcenin herhangi bir ögesini nitelediğinde tarz belirteci olarak değerlendirilebilir. Bulunacağı pozisyon, anlam belirsizliğine ya da anlam değişikliğine yol açmayacağı durumlarla kısıtlanabilir.

Elbette ve *elbette ki* kullanımı karşılaştırıldığında ise olgusallık değeri açısından bir farklılıktan söz edilebilir. *Elbette* kullanımına göre *elbette ki* kullanımı olgusalığa daha yakın bir değer işaretler (bk. Tulum 1978: 4).^{*} Bu işlev alanının ortaya çıkmasıyla tümleyici olarak farklı pozisyonlarda kullanılan kopyalama *ki*, tümce sonundaki kuvvetlendirici (*erki*>)*ki* gibi *elbette* ile tümce içinde yer alabilir hale gelmiştir.

- 22) *Ta'midan qanoatlanmadi shekilli o'choqboshidagi tuzliqdan tuz olib sepdi.* “Belli ki tadından memnun kalmadı, ocak başındaki tuzluktan tuz alıp serpti.” (EA, 1995: 3)
- 23) *Bir nimadan shu tobda hurkdi shekilli, birdan orqa oyoqlarini ko'tarib tashladi.* “Belli ki bir şeyden korktu, birden arka ayaklarını kaldırıp tekmeledi. (B, 1963: 193)
- 24) — **Demak**, *ariza yozishim kerak, o'z ixtiyorim bilan.* “Demek, dilekçe yazmalıyım, kendi isteğimle.” (EA, 1995: 81)
- 25) — **Demak**, *sizningcha fakultetdagi hamma o'qituvchilar mayda, arzimas odamlar ekan-da.* “Demek sizce fakülteadaki hocaların hepsi önemsiz ve değersiz insanlarmış.” (EA, 1995: 81)

Yukarıdaki ifadelerde kullanılan *demak* ve *shekilli* birincil olarak kanıtsallık bildirir. Ancak kanıtsallık işaretleyicilerinin de belirli ölçütlerle ikincil olarak epistemik değeri sorgulanabilir. Özbek Türkçesinde *shekilli* “görünüşe göre, belli ki” vb. anlamlarda yargıyı destekleyen bir delilin varlığına işaret eder ve sistemli bir şekilde sonda kullanılır. Diğer ifadelerde kullanılan *demak* de aynı şekilde bir delilin varlığını ve konuşurun çıkarımını bildirir. Türkiye Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan işaretleyici başta ve sonda bulunabilir. Ancak sonda kullanımında bir önermeyi nitelemediğinde “bir şeyin açıklaması ya da anlamına gelmek (nispeten nesnel)” şeklinde yorumlanabilir ve sonunda –*Dir* varmış gibi okunabilir: *Yeni bilgi demek, teknoloji demek(tir)* (TUD, Konferans 2007) Bu nedenle başta kullanımı epistemik anlamı açık hale getirirken sonda kullanımında bir önermenin bulunması koşulunda epistemik anlam taşır.

Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak gelişiminde “açıklama yapma ve anlamına gelmek” kullanımının öznelşerek epistemik değer kazandığı

---

^{*} Tümleyici *ki*'nin 15. yüzyılda kuvvetlendirici olarak kullanımını Tulum (1978: 4) örneklerle açıklar.

görülür (bk. Papafragou 2000: 145). Alıcı; konuşurun/yazarın söylediklerini anlarken bir yorumlama yapar ancak “demek” yapısının epistemik kullanımlarında alıcı, konuşur durumuna geçtiğinde yargısıyla arasında güçlü bir bağ kurar ve öznel bir yaklaşım göstermiş olur. Bu yaklaşımı da tümcesinde “duyduklarımdan, gördüklerimden ben bu çıkarımı yapıyorum” şeklinde işaretler.

3. Yükleme Sıfatlar

Bu başlık altında anlamsal olarak epistemik içerik taşıyan sözcüklerin yüklem pozisyonunda kullanımları değerlendirilecektir. Bu işaretleyiciler diğerlerinden farklı olarak yüklemeleştirici (koşaç, kopula), görünüş-zaman vb. yapıları pozisyonları gereği üzerlerine alırlar.

26) *Ko 'zimga ko 'rinmagani ma 'qul. Aks holda, jahl ustida odamning og 'zidan har balo chiqib ketishi mumkin.* “Gözüme görünmemesi uygun/iyi. Aksi halde sinirlenip insanın ağzından her türlü kötü laf çıkabilir.” (EA, 1995: 8)

Özbek Türkçesinde *mumkin*, Türkiye Türkçesindeki –*Abil* karşılığı olarak kullanılmaktadır. Önerme isim-fiil tümcesi şeklinde oluşturulduktan sonra epistemik kiplik işaretleyicisi gelmektedir. Yukarıdaki örnekte “*jahl ustida odamning og 'zidan har balo chiqib ketishi*” durumuna yönelik konuşur gerçekleşmesi olası yaklaşımı *mumkin* ile işaretler.

27) –*Togri aytasiz, otin bibi, -dedi Anvar,-Biroq, bukungi mehmondorçiligingiz ham keçagidek uvra bilan bolsa, maqtab-maqtab qolngizga qaytarib berishim ham aniqdir.* “Doğru söylüyorsunuz, Atın Hanım,- dedi Enver, -Ancak bugünkü misafirperverliğiniz de geçenki gibi yufka ile olursa, öve öve elinize verişim de kesindir!” (MÇ, 1974: 28)

Örnek 27’de yan tümce; koşul yapısı ve ana tümcede isim-fiil ekleriyle oluşturulmuştur. Ana tümcenin devamında yüklemeleştirici ile birlikte *aniq* kullanılır. Aslında tümceden *aniq* atıldığında öncesindeki koşul yapısı *ber-*’in yüklem olarak kullanılmasıyla bitimli bir tümce haline getirilebilir. Ancak burada konuşur, koşul yapısını olgusalılığı yüksek bir işaretleyiciyle bitimli hale getirir. Bu tercihte iki güdüleyici etkenden söz edilebilir; ilk olarak morfolojik işaretleyicilerin konuşurun istediği değeri karşılayamaması, diğeri ise epistemik anlamın ön plana çıkarılma isteği. Türkçe sola dallanan bir yapıya sahip olduğu için epistemik kiplik işaretleyicileri bu pozisyonda odaklı olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü bu kullanımda işaretleyiciler, bitimli yapının söz dizimsel bir parçası haline getirilir. Koşul tümcelerinde yeni bilgi epistemik kiplik

işaretleyicisiyle ana tümcede kodlanır. Ana tümceye bağlı olarak oluşturulan tümce varsayımsaldır. Koşulun bildirildiği bu yapılar kendi içinde değerlendirilebilir ancak bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Aşağıdaki örneğin bağlamında yer alan koşul ifadesinde de görüleceği gibi epistemik bildirim ana tümcede işaretlenmektedir.

28) *Salima bilan o'rtasidagi gaplardan xabari bormikan? Yo'q, mumkin emas! Agar bilsa bu yo'lga qadam bosmas edi...* “Selime ile aralarındaki konuşmalardan haberi var mı ki? Yok, mümkün değil. Eğer bilse bu yola girmezdi.” (EA, 1995: 6)

Yukarıdaki örnekte önerme bağlamdan çıkarılmaktadır. Olumsuzlukla daha öncede bahsedildiği gibi epistemik değerın yönü değiştirilerek skalada 0'a yaklaştırılmıştır. Yüklemcil sıfatların tek başına kullanılabilmesi, odak olabileceklerini de açıkça gösterir. Çünkü önerme bir önceki ifadede yer aldığı için yeni bilgi değerini kaybeder.

29) *Bir saksının, bir sedirin, bir masanın, bir duvar veya kapının değişmesi imkansızdı.* (AER, 2018: 20)

Örnek 29'da verilen ifade geçmişte konumlandırılır. Olgusallık açısından ifadenin konumlandırıldığı zaman önemlidir. Çünkü o zaman dilimindeki olgusallık değerine göre işaretlenir (bk. Üzüm 2017b: 15). “İmkan” ve “imkansız” sözcükleri arasındaki fark daha önce açıklanmıştı ancak bu örnekte dikkat edilmesi gereken “imkansız”ın yüklem pozisyonunda yer alabilmesidir. “İmkan” sözcüğü deontik kipliğin anlam alanını işaretler ve yüklemcil olabilmesi için “iyelik+var”a ihtiyaç duyar. Bu durum, epistemik kiplik işaretleyicilerinin deontik kiplikten farklı olarak tek başına tümce oluşturabilme ve tümcede bağımsız hareket etme özellikleriyle ilişkilendirilebilir.

30) *Oila, ro'zg'or haqida ularning fikrlari shunaqa. Shukrki, hozircha bu yo'riqda unisi ham, bunisi ham qat'iy, og'ir-yengilga birdek chidab, ya'ni, suv kelsa simirib, tosh kelsa kemirib yashashyapti.* “Aile, ev hakkında onların düşünceleri şudur. Şükür ki, şimdi bu yolda onu da bunu da kesin, ağır ve hafif birmiş gibi dayanıp, yani su gelse yudumlayıp, taş gelse kemirip yaşıyor.” (EA, 1995: 55)

“Qat'iy” sözcüğü daha çok kendinden sonraki unsuru nitelemek için kullanılır; *qat'iy javob, qat'iy dedi* vb. Türkiye Türkçesinde de *kati*, benzer şekilde kullanılır ancak yaygın değildir.

- 31) *Xitobini Salima eshitdimi-yo 'qmi-noma'lum. Chamasi o 'ziga ham aniqroq eshitilmadi.* “Seslenişini Selime duydu mu duymadı mı belirsiz. Sanırım, kendi de açık bir şekilde işitmedi.” (EA, 1995: 15)

Yukarıdaki kullanımlarda ortak olarak görüldüğü gibi önerme yan tümce şeklinde oluşturulup sonda epistemik kiplik işaretleyicisi kullanılır. Başta kullanılan diğer epistemik kiplik işaretleyicileri gibi tümcenin tamamıyla anlamsal olarak bütünlük oluşturur. Nuyts (2000) bu tür kullanımları araştırması kapsamında odak pozisyonunda kabul eder.

Yüklemcil sıfatların bazılarının olumsuz yapılarak skalada olgusalılık değerinin değiştirildiği görülmektedir. Bu tür kullanımlarda olumsuz yapılan önerme değildir. Olumsuzluk, önermenin olgusalılık değerine yöneliktir ve önerme olgusalıktan uzaklaştırılmıştır. Ayrıca yüklemcil sıfatlar farklı bir işaretleme tercihidir ve yüklem pozisyonunda bulduklarından yerleri değiştirilemez.

4. Zihinsel Durum Yüklemeleri

Eylemler de sıfatlar gibi anlam olarak epistemik içerik taşıyabilirler. Tümce kurulumu açısından sıfatlarla aynı şekilde önerme + epistemik kiplik işaretleyicisi dizilimi görülmekle birlikte eylem oldukları için farklı dizilimler de vardır. Örneğin yüklemcil sıfatlar tümcede başta görülmezken, eylemler başta kullanılabilir. Türk dillerinde kurallı bir dizilimde zihinsel durum yüklemelerinin sonda bulunması beklenir. Ancak yüklem pozisyonunda kullanılmayan işaretleyicilerden farklı olarak, Kornfilt (1987; 1997) ve Erdal'ın (1999) yüklem sonrası kullanımlarla ilgili görüşleri zihinsel durum yüklemeleri için geçerlidir.

Zihinsel durum yüklemeleri, bir eylem ve bu eylem yönetimindeki bir önermeye eklenir. Bu dizilimde önerme yan tümce olarak kodlanır. Aslında bütün epistemik bildirimlerin okuması önermenin yan tümceye dönüştürülmesi ve epistemik bildirim ana tümce yüklemi pozisyonunda konumlandırılmasıyla yapılabilir.*

Bu başlık altında birçok eylem değerlendirilebilir ancak çalışmada diğer işaretleme yollarıyla karşılaştırmak amacıyla üç örnek ele alınacaktır.

- 32) *Ra'no egasiga topshirmaguningizça, -dedi Nigor oyim, - Quyulmaydiganga oxshaydi.* “Rana'yı sahibine teslim etmedikçe

* Örnek 24'teki tümce “Kendi isteğimle dilekçe yazmam gerektiği çıkarımını yapıyorum.” şeklinde okunabilir.

(evlendirmedikçe),- dedi Nigar Hanım, - (kafanız) rahatlamayacağına benziyor. (MÇ, 1974: 6)

Yukarıdaki tümcede konuşur gözlemlerinden hareketle çıkarımda bulunur. *Oxsha*- “benze-” eylemi kanıtsallık ve epistemik kipliği işaretleyebilir. Ancak kullanımında bu iki kategoriden biri ön plana çıkar. Belirteçlerde de görüldüğü gibi epistemik kiplik ve kanıtsallık arasında kesişen bir anlam alanı vardır. Bu ifadede *oxsha*- eylemini tercih ederek konuşur, bir kanta dayanarak yargıda bulunduğunu ama emin olmadığını kodlar.

33) *Shuning üçün mirzo Anvarning bosh munshiy tayin qilinishiga shübha qilmaymiz.* “Bu yüzden Kâtip Enver’in başkatip tayin edileceğine eminiz/şüphemiz yok.” (MÇ, 1974: 24)

Zihinsel durum yüklemelerinin başta kullanımlarında iki etkenden söz edilebilir. İlki *ki*’li tümce yapısının devam etmesi, diğeri ise Erdal’ın (1999) ele aldığı duygusal dışı vurum ifadesi olarak kullanımdır. Ancak bu kullanımların tercihi, epistemik skaladaki olgusalılık değerine etki eden bir farklılığa neden olabilir.

34) *Biliyorum, siz bu sudan içeceksiniz... Biliyorum ki içeceksiniz, fakat içirtmeyeceğim.* (AER, 2018: 51)

Yukarıdaki örnekte iki farklı durum görülür. Birincisi genel olarak yüklem sonrası kullanımlarla açıklanabilirken *biliyorum ki (...)* kullanımı farklı bir değerlendirme gerektirir. Bu kullanımda, Tulum’un (1978) ele aldığı tümleyici *ki*’nin kuvvetlendirici işlevi düşünülebilir. Bu yolla konuşur ikinci kez sözcelediği ifadesinde olgusalılık derecesini artırır ve skalada 1’e nispeten daha yakın bir değerle işaretler. İfadenin bağlamında alıcının çok susamış olduğu bilinir ve sudan içmemesi için uyarılır. İfadedeki önerme daha önce sözcelenmemiştir. Bu nedenle önermenin dilsel düzeyde yer alması gerekir. Başta kullanımı, iki farklı tümce yapısının tercih edilmesi, iki kez art arda kullanımı gibi bütün etkenler olgusalılık derecesi açısından farklılık yaratabilir. Ancak daha fazla örnekle bu kullanımların karşılaştırılmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Araştırmanın kapsamını genişletmemek için daha fazla örneğe burada yer verilmeyecektir.

5. Morfolojik işaretleyiciler

Türk dillerinde epistemik anlam taşıyan morfolojik işaretleyiciler yüklemde yer alır. Tümcenin yöneticisi konumunda olan yüklem tümcenin tamamına etki eden bir işaretleyiciyi taşıması beklenen bir durumdur.

Morfolojik işaretleyicilerin birbirini kapsama durumu açısından genel görüş (Cinque 1999: 135, Nuyts 2006: 18-19) zamanın epistemik kipliğin kapsamına düştüğü şeklindeyken Rentzsch (2015: 241-242) Türkçede *idi* kullanımında epistemik kiplik işaretleyicisinin geçmiş zamanın kapsamına girdiğini belirtir: *olmalıydı, olması lazımdı* vb. Ancak bu kullanımlarda *idi*'nin yeni bir epistemik anlam gücüne neden olduğunu ve geçmiş bildiriminde bulunmadığına dikkat çeker.

35) *Sa'dulla choy ho'plab konfet tishladi-da, zimdan Salimaga razm soldi. U na choy ichar, na gapirar, kim so'zlasa shuning og'ziga termilib o'tirardi. Ahyon-ahyonda zimdan Sa'dullani, ko'proq esa Feruzani kuzatardi. "U nimani o'ylayapti ekan? Ehtimol menga tegmaganiga shukr qilayotgandir. (-)"Sa'dulla shularni xayolidan o'tkazar ekan, ... "Sadullah çay hüpletip şekeri ısırđı, çaktırmadan Selime'ye baktı. O, ne çay içer ne konuşur; kim konuşsa onun ağzına bakıyordu. Ara sıra çaktırmadan Sadullah'ı daha çok eşi Feruza'yı süzüyordu. "(Acaba) o ne düşünüyor ki? Herhalde benimle evlenmediğine şükr eder. (-)" Sadullah bunları düşünürken..." (EA, 1995: 72)*

36) *Bizdan boshqayam normasini bajarolmayotganlar bordir, -dedi Feruza. -Bo'lsa kerak. Yoki ikkovimizni haydab yuborisharmikan-a? "Bizden başka yapılması gerekenleri yapamayanlar (günlük hedefe ulaşamayanlar) vardır, dedi Feruza. -Olmalı, yoksa ikimizi atacaklar mı ki? (1995: 12)*

Örnek 35'te *-dir, ehtimal* sözcüksel işaretleyicisiyle birlikte kullanılmıştır. *-dir*, farklı olgusalık derecesine sahip sözcüksel işaretleyicilerle birlikte kullanılabilir (Rentzsch 2015: 232-233). Sözcüksel işaretleyicilerle birlikte kullanımında epistemik skaladaki değeri görece belirliyen, örnek 36'daki gibi tek başına kullanıldığında geniş bir alanı işaretler. Türkiye Türkçesinde de *-Dir* aynı gelişim alanını göstermiştir.

37) *Sandiqning tagiga tashlab qo'yaman. Bir kun gelib asqotadi. "Sandığım dibine atayım. Bir gün (gelir) lazım olur." (EA, 1995: 5)*

38) *Anvar akang hamkelib qolar, taom asrga tayyor bolsın! "Enver abin de gelecektir, yemek ikindiye hazır olsun." (MÇ, 1974: 6)*

Örnek 37 ve 38'de, *-a* kullanımı geleceğin belirsizliğini işaretlerken, *-ar* Türkiye Türkçesindeki aorist *-(I/A)r* ile benzer şekilde kullanılır. İki işaretleyicinin epistemik değeri karşılaştırıldığında *-a*'nın olgusalığa daha yakın olduğu söylenebilir. Boeschoten (1998: 368-369) zamir kökenli kişi

işaretleyicisiyle kullanılan $-(I/A)r'$ 'm ve olumsuz biçiminin şüphe bildirdiğini belirtir: *Bârarman* "I (suppose) will go", *Bârarsiz* "You will presumably go" Verdiği örneklerde tümceye "galiba, sanırım" gibi epistemik anlam yüklediği görülür. Diğer yandan Boeschoten $-(y)ajak'$ m $-(I/A)r'$ 'a göre daha kuvvetli bir anlam taşıdığı görüşündedir: *Bâtirlar xalqniñ xâtirasida hamışa yaşayajaklar* "The heroes will stay in the people's memory forever". Burada Boeschoten geleceğe yönelik işaretleyiciler arasında bir epistemik skala oluşturur. Türkiye Türkçesine benzer şekilde olgusallığa yakınlık açısından "Gelir" ve "Gelecek" arasındaki fark Özbek Türkçesinde de görülür. Boeschoten'm ele aldığı diğer bir işaretleyici de $-adigan/-ydigan'$ dır: *Aftidan, u ètaga dalağa kètadigan* "As it seems, (s)he will go to the field tomorrow".

39) *Hamma o'ynab-kulsa, qahqahlashib o'tirsa, yeb-ichsa mayli, lekin shu tantanalarga sababchilar hatto ortiqcha kulishi ham mumkin emas emish. Kim o'ylab topgan bu qonunni?* "Herkes oynayıp gulse, kahhalar atsa, yiyip içse iyi ama eğlenceye sebep olanlar (gelin damat) çok fazla gülemezmiş. Kim düşünüp bulmuş bu kanunu?" (EA, 1995: 4).

40) *Ba'zi asabi bo'shroqlari xitlanib so'kinadi: -Avtobus kelar-kelmasini bilmasang nima noma'qulni yeb o'tiribsan bu yerda? Paxtaga ketgan emish. noma'lum emish. Paxta yaxshi bahona bularga. Aslida boshqa vaqtlar ham go'r emas... Juda jonga tegdi-da. Hech son kirmaydi-ya.* "Bazı sinirleri bozulan kişiler hiddetlenip bağırrı: - Otobüsün gelip gelmeyeceğini bilmiyorsan niye burda oturup zaman harcıyorsun? Pamuğa gitmişmiş, bilinmiyormuş. Pamuğa gitmek iyi bahane bunlara. (EA, 1995: 57)

Yukarıdaki *emish* kullanımlarında konuşur kabul edilen bir inanca ve aktarım yoluyla elde edilen bilgiye yönelik şüphe bildirimini işaretler. İki kullanımda da bilginin aktarım yoluyla geldiği herkesçe bilinir, ancak bağlamdan hareketle bu ifadelerde *emish*'in şüphe bildirimi için kullanımı ön plana çıkarılır. Konuşma dilinde sarkastik tonlamayla da bu anlamın öne çıkması sağlanır.

Emish'in Özbek Türkçesi kullanımlarında açık bir şekilde kanıtsallık bildirimi için kullanıldığı görülür. Korpusta rüya anlatımında, dolaylı bilgi aktarımında ve konuşurun bilgiye güvenmediği durumlarda kullanımı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde de tonlamayla $-mİş$ ya da $-mİşmİş$ kullanımı aktarılan bilgiden konuşurun şüphe duyduğunu işaretler. Ancak Özbek Türkçesinde *ekan* ve *emish* birbirinin yerine kullanılabilirken *emish*'in kanıtsallığın belirli alt ulamlarında daha sık görülerek şüphe anlamını da

işaretlediği görülmüştür. Bunun tersine *ekan*, *emish*'ten farklı olarak çıkarım bildirimini üstlenmiştir. *Emish* inanmama yönünde anlam alanına geliştiği için çıkarım anlamıyla zıt yöndedir. Bu konuyla ilgili Schönig (1997: 354-355) *ekin* kullanımının azalmasıyla *emish*'in, *ekin*'nin anlam alanına gelişmiş olabileceğini belirtir. *Babürname*'de tümce sonunda tahmin bildirimini için kullanılan *ekin*, Özbek Türkçesinde görülmez.

Kanıtıllık bildirimlerinde *emish* ve *-mish*, korpusta *eshitganman* ile başlayan tümcelerde sık kullanılır (bk. Bolalik). *Ekan* ise *erki*'yle etkileşime girerek açık bir cevap beklenmeyen soru yapılarında *erki* gibi kullanılmaya başlanmıştır. *Ekan*'in bu kullanımı soru yapıları içinde değerlendirilecektir.

41) -E, *kekirdagingni cho'zmay baloga giriftor bo'l! Pulini to'larmish!*
Isgotni to'laysan... “Beladan kurtulma! Parasını ödermiş! Sadaka vereceksin!” (EA 1995: 50)

Bilginin dolaylı elde edildiğini işaretleyen *-mish*, *emish* gibi inanmamayı da işaretleyebilir. İfadede dolaylılığın işaretlenmesi bilgiye güvenmeme, sorumluluğunu almama gibi yorumlanabilir. Ancak birincil olarak da *-mish* dolaylı elde edilen bilginin olgusal olmadığını bildirebilmektedir.

6. Morfosentaktik

Özbek Türkçesinde *eylem+-(i)sh kerak* ve *eylem+-sA kerak* yapıları çoğunlukla gereklilik için kullanılır. Ancak daha çok *bo'l* eylemiyle Türkiye Türkçesindeki gibi epistemik kiplik işaretlemek amacıyla da kullanımı görülür. Rentzsch (2013: 158), *-sA gerek* bulunduran ifadeleri, Kıpçak Türkçesinden bir örnekle (... *kütpösö kerek*) olay kipliğinden epistemik kipliğe geçiş olarak değerlendirir. Türkiye Türkçesinde *-mAsI lazım* $\cong$ *-mAsI gerek* ya da *-sA gerek* (*olsa gerek* ve *olması gerek* $\cong$ *olması lazım*) *ol-*dışındaki eylemlerle kullanıldığında genellikle olay kipliğinin alanına girer. Her iki Türk dilinde de (*b)ol-* eylemi dışında epistemik anlamda kullanımı oldukça azdır. Bu nedenle Özbek ve Türkiye Türkçesinde (*b)ol-* eylemiyle kalıplaştığı söylenebilir. Epistemik kiplik işaretleyicilerinin söz dizimsel olarak tümceden bağımsız davranması ve yukarıda değinildiği gibi önermenin içine yerleştirme yerine tamamlayıcı özellik kazanmasıyla ilişkilendirilebilir (bk. Nuyts 2000: 124-125). Çalışmadaki inceleme sonuçlarına göre bu durum *-sA gerek* yapısının gelecek ve gereklilik anlam içeriğinden olasılık anlam içeriğine gelişmesiyle ilgilidir. Epistemik anlam kazanma sürecinde bu tür yapıların bağımsız davranma, tüm tümceyi etkileme, önermeye eklenme durumları göz önünde bulundurulduğunda bir

eylemle kalıplaşması beklenen bir durumdur. İlk başta deontik kiplik ya da görünüş işaretleyicisi olmalarından dolayı öncelikle yüklemde önermenin içinde yer alması ve epistemik anlamın gelişmesi sürecinde bağımsızlaşma eğilimi göstermesiyle açıklanabilir. Nuyts (2000) çalışmasında bu kullanımları iki farklı eğilim olarak ele almıştır: önermeyle birlikte yüklemde yer alması, tamamlayıcı bir unsur olarak eklenmesi. Ancak bu çalışmada yüklemde kullanılan bağımlı biçimbirimlerin deontik kiplikten gelişmiş olması ve çoğunlukla *(b)ol-* eylemiyle kalıplaşma eğilimleri bu durumun işaretleyicilerin kökeniyle ilgili olduğunu göstermektedir. Deontik kiplik işaretleyicisinin epistemik anlam kazanma sürecinde sözcükselleşmeye başladığı söylenebilir.

- 42) – *Habba... Alhol Anvar üyga kelgan bo'lsa kerak; lazim topsangiz men bilan birga marhamat qilingiz, -dedi.* “Peki... Şimdi Enver eve gelmiş olmalı. Bulmanız gerekiyorsa benimle birlikte buyrun, dedî” (MÇ, 1974: 32)

Yukarıdaki ifadede “Alhol Anvar üyga kelgan” önermeyi oluşturur. Konuşur, Enver’in konuşma anında eve gelmiş olma olgu durumuna yönelik yaklaşımını ifadesine *bo'lsa kerak* ile ekler. *Bolsa kerak*’siz ifade farklı şekillerde yorumlanabilir (çıkarımsal vb.) ancak burada epistemik kiplik işaretleyen yapının işlevini açıklamak için olgusal kabul ederek *-gan*’ın sınırsonrası bakış açısını işaretlediği düşünülebilir. Bu şekilde yargı bildiren bir tümce özelliğindedir. Bu yargının devamında gelen unsur, ifadeyi nesnellikten öznelliğe taşır. İsimlerden sonra geldiğinde de aynı durum söz konusudur.

- 43) *Shu sababdan bo'lsa kerak, mahalla ahlining ko'pchiligi o'zaro uzoqyaqin chatishgan qarindosh.* “Bu sebepten olsa gerek, mahalle sakinlerinin çoğunluğu uzak yakın karışmış akraba.” (B, 1963: 108)
- 44) *Masmu'ingiz (eshitilgan) bo'lsa kerak; garchi özi rizalik bermasa ham birnecha mirzolar shogirdingiz mirzo Anvarning ham nomzadini xolis ariza bilan xon canobga manzur qilgan edik.* “Bilginiz olabilir/olsa gerek, gerçi kendisi kabul etmese de birkaç kâtip, öğrenciniz Kâtip Enver’in de adaylığını tarafsız bir dilekçe ile Han hazretlerine teslim etmiştik.” (MÇ, 1974: 22)

Örnek 43’te konuşur, küçülen bir mahallenin neden küçüldüğüyle ilgili tahminini bildirir. Tümce *ki*’li tümce yapısına benzer şekilde ana tümce ve yan tümce dizilimi görülür. MÇ’de “...bo'lsa kerakki...” de görülür. Örnek 44 ise aynı şekilde değerlendirilemez, ana tümce ve yan tümce ilişkisi yoktur. Bu ifadede önerme aslında “bilginiz var” ya da “bilgiye sahipsiniz”

şeklinde düşünülebilir. Alıcı cevap olarak “bilgim var/yok” diyebilir, *ol-* eylemiyle ilgili kullanılmamaktadır.

Bu kullanımda da *bo'lsa kerak* atıldığında ifadede anlam değişikliği açıktır ve olgusal bir bildirim ortaya çıkar. Görüldüğü gibi *bo'lsa kerak* kullanımı konuşurun tercihidir ve epistemik kiplik işaretleyicilerinin tümceye anlamsal olarak katılmasını açıkça gösterir.

45) *Mirzo Anvar bilan birga devonxonada ishlayman... Balki quloqlariga chatilgan bo'lsa kerak, ismim Sultonali Mirzo.* “Kâtip Enver’le birlikte divanhanede çalışıyorum. Kesinlikle kulağımıza gelmiş olmalı, ismim Kâtip Sultanali” (MÇ, 1974: 21)

Örnek 45’te *balki* ile *bo'lsa kerak* kullanımı görülür. Türkiye Türkçesinde *belki* ve *olsa gerek* birlikte kullanılmamaktadır. Ancak *balki* EAT’de “kesinlikle” ile benzer şekilde kullanılmaktadır (Üzüm 2017a). Özbek Türkçesinde de “kesinlikle” gibi kullanıldığı ve yüksek olgusallık değerine sahip olduğu görülür.

46) *Qafasdagi bedana ham Sa'dulladan erkinroq sezsa kerak o'zini.* “Kafesteki bildircin bile kendini Sadullahtan daha serbest hissediyordur” (EA, 1995: 44)

Yukarıdaki örnek diğer kullanımlardan farklıdır. Bu ifadede *-sa kerak*, (*b*)*ol-* eyleminden başka bir eylemle kullanılmıştır. Bu kullanım tarihi dönemlerde gelecek ve gereklilik için kullanılırken bu ifadede epistemik içerik taşıdığı görülür. Özbek ve Türkiye Türkçesinden taranan metinlerde başka örneği tespit edilmemiştir. Bu nedenle (*b*)*ol-* eylemiyle kalıplaştığı, bazı deyimsel ifadelerde kullanımının devam ettiği söylenebilir.

47) *Ev sahibimizi henüz görmedik ama anlaşılıyor ki pek de cahil birisi olmasa gerek. Baksanıza, sobayı yükselterek sıcak hava kütlesinin dağılımını kolaylaştırmak istemiş.* (TUD, Aratos 2007)

Örnek 47’de *olmasa gerek* kullanımı birlikte değerlendirilmelidir. Epistemik skalada 0’a yakın bir değer aralığı işaretler. Olumsuzlukla 1-0 arasında konuşur 0’a yönelik bir değer işaretlemeyi tercih eder. Bu ifadede ev sahibinin cahil olması durumunun gerçek olmayabileceği belirtilir. Tümce “anlaşılıyor ki pek de cahil birisi” + epistemik kiplik işaretleyicisi şeklinde oluşturulmuştur. Burada “anlaşılıyor ki” kanıtsallık işaretleyicisidir, *ki* kullanımından kaynaklanan ana tümce ve yan tümce ilişkisi görülmez. Konuşur bilgisinin çıkarıma dayandığını işaretler.

48) *Sa'dulla unga shkafning bir tokchasini ko'rsatdi. -Mana shu yerni qarang, kiyimlari bo'lishi kerak. O'zimam yaxshi bilmayman.*

“Sadullah ona bir raf gösterdi: -İşte, şuraya bak kıyafetlerimin orada olması gerek. Tam olarak bilmiyorum” (EA, 1995: 71)

Özbek Türkçesinde *bo'lsa kerak* ile *bo'lishi kerak* benzer şekilde kullanılır. Türkiye Türkçesinde de aynı yapı görülür; *olsa gerek, olması gerek*. Ancak Özbek Türkçesinde kullanımı daha yaygındır. Türkiye Türkçesinde *-mAlI'*ın bitimli yapılarda kullanılmaya başlanması, bu kullanımların azalmasına yol açmıştır. Gereklik ve gelecek içeriğinden epistemik anlama gelişmesinde de Ergin (2004: 313) bu sürecin etkili olduğu görüşündedir.

7. Soru

Soru yapılarının belirlenmesinde temel ölçüt konuşurun açık bir şekilde cevap beklememesi ve şüphe bildirmesidir. Bu yapılarla oluşturulan epistemik bildirimlerde vurgu ve tonlama da önem taşır. Bazı önermelerin işaretlenmesinde, söz dizimi değiştirilmeden tamamiyle vurgu ve tonlamaya dayanan epistemik yorumlamalar ortaya çıkar.

49) –*Peki yapmasanız, dediklerini yapmasanız ne olur? Size zorla mı yaptırır? ...-Hayır, hayır, ne münasebet, imkanı mı var?* (AER, 2018: 66)

Yukarıdaki ifadede geçen “*imkanı mı var*” kullanımının soru yapısı, söz dizimi ve sözcüksel içerik açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yapı bütün bu özellikleri kullanarak epistemik değer kazanmıştır. Öncelikle soru parçacığının kullanımı, söz dizimi açısından konumu değerlendirilecek, daha sonra diğer unsurların sözcüksel ve kullanımda ortaya çıkan anlamları incelenecektir.

Soru tümcelerinde *mI* en sonda yer alarak tümcenin tamamını kapsar. Ancak belirli bir ögeden sonra gelerek bu ögeyi ön plana çıkarabilir ve bu öge hakkında bilgi isteyebilir. Bu iki kullanım türünü ele alarak Kornfilt (1997: 438), sonda kullanımında kapsam alanı olarak tüm tümce ya da yüklem olarak belirtirken “*odaksıl soru parçacığı*” (question focus particle) işlevini de ayrıca verir. Odaksıl soru parçacığı olarak kullanımında tümcede bilgi istenilen öge dışında kalanlar arkaplan bilgisini oluşturur ve soru parçacığından sonra gelen öge bağlamdan tahmin edilebilir (bk. Erguvanlı 1984: 49-50). Ancak pragmatik olarak *-mI* soru parçacığının soru bildirmediği, epistemik bildirim için kullanıldığı durumlar da vardır. Epistemik anlamın ortaya çıkmasında, soru parçacığının odaksıl soru parçacığı kullanımından yararlanılarak önce konuşurun bağlamda emin olmadığı ya da çıkarımda bulunduğu bilgiyi sorgulama daha sonra da varsayımsal bir dünya açarak konuşurun bilgisinden emin olduğu

olgusallıkdışı bildirim için kullanmaya başladığı söylenebilir: *Arabası mı var?* (bağlamdan çıkarım); *Okula mı gidecek (de, sanki)!* (*erken yatmasına gerek yok, zorlama*) vb. Bu konuda daha ayrıntılı artzamanlı incelemelere ihtiyaç vardır. Korpustan alınan örnekte “imkanı mı var” dizimiyle konuşur “imkansız” olduğu görüşünü bildirir. Örnekte *mI* parçacığının pozisyonu değiştirildiğinde “İmkani var mı?” kullanımı devamında “sence”yi dilbilgisel ya da sezdirimsel olarak ekler, ancak yukarıdaki örnekte konuşur “gerçekleşme olasılığı var” olgu durumuyla ilgili olarak “gerçekleşmesi imkansız görülen durum” yaklaşımını bildirir. Burada olumsuz anlamın ortaya çıkması da epistemik okuma için önemlidir. Tümceden soru parçacığı atıldığında “imkanı var” olumlu yapısı doğrudan deontik kipliğin alanına girer. Çünkü *imkan* sözcüğü Türkiye Türkçesinde konuşur dışı koşullarla ilişkilendirilir. Ancak olumsuz kullanımında “imkansız” birincil olarak epistemik anlam taşır. Bu nedenle Güncel Türkçe Sözlük’te de *imkan* ve *imkansız* ayrı maddebaşları olarak belirlenmiş, sırasıyla “Yararlanılan uygun şart veya durum, olanak” ve “Olma ihtimali bulunmayan, olanaksız” şeklinde tanımlanmışlardır. Yukarıdaki ifadede olumsuz anlam içeriği epistemik okumaya yönlendiren bir güç olarak değerlendirilebilir.

“İmkani yok” yapısı ise kullanımına göre epistemik ya da deontik anlam taşıyabilir: *Birbirimizi anlamamızın imkanı yok!*; *Okula gitme imkanı yok* (dış koşullar bunu gerektiriyor) ya da *Ülkede burs imkanı yok*. Bu kullanımlarda imkan sözcüğünün tümcenin hangi tarafına dahil olduğu belirleyicidir. Eğer *imkan* ve *yok* birlikteyse epistemik anlam, imkan sözcüğü tümcenin sol tarafına aitse deontik anlam ortaya çıkar. Çünkü imkan sözcüğünün olumsuzluğu taşıması gerekir. Bunu “imkanı yok” yerine imkansız getirerek test edebiliriz: *Birbirimizi anlamamız imkansız!* (epistemik), **Okula gitme imkansız*. Diğer bir test etme yolu ise “Ne yok” sorusuna yönelik verilecek cevabın içeriğidir: **[Birbirimizi anlamamızın imkanı] yok*; *[Okula gitme imkanı] yok*. Eğer cevapta *imkan* sözcüğü varsa deontik yoksa epistemik okuma gerektirir. Bu örnekten hareketle kiplik anlamın işaretlenmesinde söz dizimi seçiminden söz edilebilir.

50) *Fakat o birdenbire bu miyarın da doğruluğundan şüpheye düştü. “Hakikaten dört mü eder acaba, dedi, ya ikilerden herhangi biri kesirli ise...”* (AER, 2018: 43-44)

Bir önceki örnekteki söz dizimiyle aynıdır. Burada epistemik okumayı destekleyen farklı işaretleyiciler vardır ancak “Dört mü eder acaba” ifadesi de tek başına epistemik anlam taşır. Konuşur, “Dört eder” bilgisine yönelik şüphesini bu dizilimle işaretler. Bağlama göre tahmin bildirimini de bu söz dizimiyle ifade edilir. “Dört eder mi” sorusu bir cevap almaya yöneliktir,

ancak odaklı soru parçacığı tercih edilerek tahmin ya da şüphe bildirim yapılabılır. Bu ifadede *hakikaten* ve *acaba* da epistemik anlama katkı sağlar ve şüpheyi kuvvetlendirir. Ayrıca bir tahmin değil, şüphe bildirim olduğunu belirginleştirir.

51) *Hangi ana, oğlunu kurban eder? Hangi oğul, anasının canına cellat olur?* (T, 2016: 19)

Örnek 51’de önerme, soru zamiri ve $-(I/A)r$ ile işaretlenmiştir. Bu ifadede $-(I/A)r$, *-Abil* olarak okunabilir. $-(I/A)r$ epistemik anlamın ortaya çıkmasında önem taşır. Çünkü $-(I/A)r$ görünüş ve kiplik anlam işaretler. Anlam alanı olarak; olabilen, olabilecek olan, gerçekliğinin sürekliliğine inanılan durumlar için kullanılır (Yavaş 1982: 42, Ergin 2004: 291). İfadede konuşur epistemik skalada 0 değerine yakın gördüğü bir durumu ifade eder, yani imkânsızlık yaklaşımı bildirilir. Söz diziminde soru zamiriyle kurulan tümce yapısına bağlı kalınmıştır. Tümce “Hangi ana, oğlunu kurban edecek?” şeklinde kurulsaydı cevap beklenen bir soru olacaktı bu nedenle epistemik kiplik işaretleme yolu olarak soru zamiri ve $-(I/A)r$ kullanılmıştır.

52) *Bu kasrın içinden kim ola ki, kasrın gizli kapısını ölüme aç ve de gizli merdivenlere ışık tuta?* (K, 2017: 49)

Yukarıdaki “Kasrın gizli kapısını ölüme açan ve de gizli merdivenlere ışık tutan bu kasrın içinden kim olabilir (ki)” şeklinde dönüştürebileceğimiz tümce iki açıdan değerlendirilebilir. Öncelikle *ki*’li tümce yapısıyla *kim* soru zamiri yan tümcede açıklanır. *Kim* ve *ki* arasına yerleşen olasılık bildiriminde sıklıkla kullanılan ancak edebiyatta Anadolu ağızına dayanan metinler haricinde kullanılmayan eskicil *ola* ele alınmalıdır. EAT’de yaygın olarak görülür (bk. Üzüm 2017b: 113-115). Türkiye Türkçesi sınırları içinde *ola* yapısı *ol-* eylemi ve $-A$ istek işaretleyicisinden oluşur. Kullanımında “olabilir” anlamında epistemik kiplik işaretleyicisi işlevi yaygın olarak görülür. Rentzsch (2010: 222-223) İnce Memed’den aldığı örneklerde soru tümcelerinde, tümcenin sonunda yer alarak epistemik anlam taşırken, soru yapısı dışında kullanıldığında isteme anlamını işaretlediğini gösterir: *Aktozlu köyünde kimin evinde durur ola?* (İM 252, epistemik); *Allah vere de huyu değişmiş ola Topalın* (İM 107, istek). Yukarıdaki örnekte ise EAT’de sık görülen yan tümce yapısıyla kullanılmıştır. Ancak EAT’de *ola kim + olası durum* dizilimi görülürken burada soru zamirini açıklayan yan tümce şeklinde verilmiştir. Bu nedenle *ol*’dan sonra gelen *ki*’nin *erki*’den gelişen *ki* mi yoksa ana tümce ve yan tümceyi birbirine bağlayan tümleyici *ki* mi olduğu sorusu sorulabilir.

53) *Va lekin haligi sözüm shuning üçündürkim, fazlı va iste’ doli kofiy bolsa ham, yoshlik, kam tacribalik kilmasmikin, deb mulohaza qılırman.*

“Lakin deminki sözüüm şunun içindir, fazilet ve yeteneği yeterli olsa da, genç, az tecrübeli mi ki diye düşünüyorum.” (MÇ, 1974: 23)

Eski Uygurcada kullanılan *erki* parçacığı Çağataycada *ekin*, *erkin* şekilleriyle görülür. Rentsch Babürname’den örnek vererek *şāyad* ve *gālība* ile birlikte kullanıldığına dikkat çeker: *Yene üç tört elig ham şāyad artti ekin*. Modern Uygur ve Özbek Türkçesinde ise *-kin* olarak devam ettiğini ve soru ifadelerinde epistemik anlam işaretleyebildiğini belirtir (2015: 245-247). Ancak Rentsch (2015: 254) soru zamiri bulunan ifadelerin epistemik yorumlama içermediği görüşündedir.

Özbek Türkçesinde *mikin* yanında *mikan* kullanımı da görülür. Rabguzi’de de *erki* ve *eken*’nin şüphe bildirim için kullanımı daha önceki çalışmalarda ele alınmıştır (Kleinmichel 1997, Karakoç 2005). Özbek Türkçesi için ise Öztürk (*e*)-*ken*, *-kin* karşılığı “pekiştirme, tereddüt, tahmin” işlevlerini vererek ikisinin de aynı işlevde kullanıldığını destekler (2005: 89). Öztürk’ün verdiği örneklerde de görüldüğü gibi tereddüt, tahmin anlamları soru yapılarında ortaya çıkar.

54) –*Kim biladi deysiz. Haydasha haydashar... Yoki biz ham ba ’zilarga o ’xshab sotib olsakmikan?* “Kim bilir! Atarsa atarlar... Ya da biz de bazıları gibi satın mı alsak ki?” (EA, 1995: 11)

Soru ifadelerinde sistematik bir şekilde *ekan*’in kanıtsallık işaretleyicisi olarak okunamayacağı ifadeler tespit edilmiştir.

55) –*Qancha vaqtda kelar ekan? Uyi yaqin-ku, darrov kelsa kerak... Soatiga qaradi: bir yarim, ikkigacha keladi.* “-Ne zaman gelir ki? Evi yakın, çabuk gelmesi gerek... Saate baktr: -Bir buçuk iki gibi gelir.” (EA, 1995: 19)

56) *Xatiga shuncha, o ’zini ko ’rsam, yolg ’iz uchratsam nima bo ’lar ekan? Yuragim qinidan chiqib ketmasaydi... Demak, sevgi degani shudirda...* “Mektubu beni bu kadar heyecanlandırıyor, (bir de) kendini görsem, yalnız karşılaştım ne olur ki? Yüreğim yerinden çıkıp gitmeseydi (gidebilir). Demek, sevgi denilen budur!” (EA, 1995: 13)

57) *Xatni buklab kissasiga soldi. “Endi buni qanday qilib bersam ekan? Singlimga aytsammikan? Yo ’q, bitta-yarimtası ko ’rib qolsa - rasvosi chiqadi. O ’zini yolg ’iz uchratishim kerak. U qayerdan teryaptikan?” Paxtazor oralab ketdi.* “Mektubu katlayıp cebine koydu. -Şimdi bunu nasıl versem ki? Kız kardeşime söylesem mi ki? Yok, her gördüğünde utanır. Yalnız görüşmeliyim. O nereden (pamuk) topluyor ki?” Pamuk tarlasına doğru gitti” (EA, 1995: 20)

Eski Doğu Türk Yazıtlarında epistemik kiplik işaretleyicisi olarak tümcenin sonunda kullanılan *erin* karşılığında Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerde *erki(n)* kullanımı görülür: *Men kergek erdim erki* “Sanırım ben gerekiydim”. Soru tümcelerinde kullanımı da oldukça karakteristiktir. Johanson, Özbek Türkçesinin de içinde olduğu bazı Türk dillerinde *erken*’in de benzer şekilde kullanıldığını belirtir. Ancak bu yapılar birbirinden farklıdır. Benzer anlam alanına gelişimi *erken*’in *erki(n)* ile etkileşiminden kaynaklanır. Özbek Türkçesinde soru parçacığı ile birlikte *mikin* ve *mikan* şeklinde epistemik bildirim için kullanımları görülür, ancak alan yazımında da belirtildiği gibi bunlar fonetik varyantlar değildirler (Johanson 2018: 523). Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi *ekan*, *mikan* ve *eylem+kan* şekilleriyle de sorularda şüphe, tereddüt ve olasılık anlamlarını işaretlemek için kullanılmaktadır.

Karakoç (2005: 25-31) Nogay Türkçesindeki şüphe bildiren kullanımları örneklerle açıklayarak *soru parçacığı +eken* ve *kişi bildirimi + eken* (örn. *-mAn eken*) yapısının sistematik olarak görüldüğünü belirtir. Ayrıca *eken*’den sonra kişi bildirimi geldiğinde ifadede dolaylılık anlamının ortaya çıktığını göstererek dizilimin anlama nasıl etki ettiğini ortaya koyar. Benzer durum Özbek Türkçesinde de görülür. Özbek Türkçesinde *ekanmi* ve *mi(e)kan* ayrımı vardır. Örneklerde de görüldüğü gibi *ekan* sonda yer aldığı *erki* ile benzer anlam alanına sahiptir. Ancak *ekanmi* kullanımında ise *ekan*’in kanıtsallık işlevi görülür.

58) *Sa'dulla kitobning muqovasini ko'rsatdi.—O'tkan kunlar. Qiziq ekanmi? - O'qimaganmisiz? - Yo'q, kinosini ko'rganman.* “Sadullah kitabın kapağını gösterdi -“Ötken Günler” İlgî çekici mi (sürükleyici mi)? – Okumadınız mı? –Yok, sinemasını izledim.” (EA 1995: 11)

Yukarıdaki “Qiziq ekanmi?” ifadesinde konuşur, alıcının bunu okuduğuna atıfta bulunmak için *ekan* kullanır. Yani *mi(e)kan*’den farklı olarak kanıtsallık bildirir.

59) *Qarab turçi, sen Mahmud, otang kelganda, aytnasammi!* “Bakar mısın, sen Mahmud, baban gelince söylemez miyim?/(kesinlikle) söyleyeceğim.” (MÇ, 1974: 25)

Türkiye Türkçesinde de benzer şekilde kullanılan yapının anlam alanı; olumsuzluk, varsayımsallık bildirim ve soru parçacığının birlikte kullanımıyla oluşturulur. Bu ifadenin okuması “Söylemeyeceğimi mi düşünüyorsun? Söyleme olasılığım var ve bence bu olgusalığa yakın” şeklinde yapılabilir. Bu yapının kullanımı birinci kişi için mümkündür. Diğer kişi çekimlerinde cevap beklenen bir soru ortaya çıkar.

60) -*Sening fotihang bolmasin?*- *Mening qanday fotiham bolsin: men hali tirik man. – Teskariga burma, Ra'no, balki seni erga bermoq çidirlar?* “-Senin mevlidin olmasın?, -Benim nasıl mevlidim olsun, ben hala hayattayım, -Lafı çevirme Rana, belki seni evlendirme gayretindedirler.” (MÇ, 1974: 27)

61) *Şu filmin adı neydi?' Metro olmasın? Yok yok, o değil, dedi. Emin misiniz? Oradaki artistin saçları da böyleydi.* (TUD, Transit Yolcular 2002)

62) *Yahya Kemal'in şiirinde yeniymiş gibi görünen şey, sakın Divan şiirinin yeniden kullandığı ölü yamı olmasın? Bu konuya tekrar döneceğiz. Bir sonuca varabilmemiz için A.H. Tanpınar'ın "eski şiirimiz" adıyla andığı Divan şiirine ilişkin görüşlerine gereksinimiz var.* (TUD, Yazımsal Söylem Üzerine 1993)

Örnek 60, 61 ve 62'de görüldüğü gibi Özbek ve Türkiye Türkçesinde bu kullanım ortaktır. Önermeye “olmasın” getirilerek tahmin bildirimini yapılır. Ancak bu işaretleyicideki *-mA* diğerlerinden farklı olarak “beklenilmeyen olasılık” anlamı kazandırır.

Epistemik anlam taşıyan soru yapılarında epistemik kiplik işaretleyicisinin yeri değiştirilememektedir. Çünkü bu yapılarda söz dizimi de anlamın ortaya çıkmasında etkilidir. Soru yapılarıyla oluşturulan epistemik anlamda genel olarak epistemik kiplik işaretleyicisinin sonda yer aldığı görülür.

Sonuçlar

-Epistemik kiplik işaretleyicileri bilgi yapısı açısından önermede sunulan yeni bilgiye yöneliktir. Yeni bilginin yani odağın önermede nasıl sunulduğu epistemik kiplik işaretleyicilerinin konumu açısından önemlidir. Konuşur, işaretleyiciyi odağın başına ya da sonuna ekleyebilir. Konuyu alıcının bildiği varsayıldığından konu bulunduran tümcede, konudan önce de gelebilir. Ancak alıcı için anlam belirsizliği ortaya çıkabilir.

-Epistemik kiplik işaretleyicileri odakla ilişki halinde olduklarından tümceden eksiltilemezler. Eksiltildiklerinde tümcede iletilen bilgi değişir. Çünkü tümcedeki herhangi bir unsuru değil önermeyi niteleyerek önermenin nasıl olduğu bilgisini verirler.

-*Yanılmıyorsam, Xato qilmasam* yapılarının genellikle başta görülmesi koşul tümcesinden gelişmeleriyle ilgilidir.

-Bazı belirteçlerin anlam belirsizliğine yol açması, belirteçlerin tümcesel ve bir unsuru niteleyen tarz belirteci şeklinde ayrılmasından kaynaklanır. Türkçede her zaman tümce belirteçleri virgülle ayrılmaz. Ancak bu yapılar söz diziminde araya girebilen yapılardır. Bu nedenle pozisyonu nerede olursa olsun tümcenin tamamını kapsarlar.

-Türk dillerinde belirteçler kendinden sonraki unsuru nitelediğinde hemen yanında yer alırken tümcesel belirteçler başka pozisyonlarda yer alabilir.

-Epistemik kiplik işaretleyicilerinin başta ve sonda yer alması beklenen bir durumdur. Özellikle yazı dilinde vurgu ve tonlama olmadığı için *önerme+epistemik kiplik işaretleyicisi* ve *epistemik kiplik işaretleyicisi +önerme* şeklinde işaretleyicinin başta ya da sonda kullanımı tercih edilir. Konu ve odak arasına girdiğinde ise iki virgül arasında verilmesi anlamı açık hale getirir. Eğer noktalama işaretiyle ayrılmazsa tümcede kendinden sonra gelen unsuru mu yoksa tümcenin tamamını mı nitelediği ayırt edilemeyebilir. Böylece anlam belirsizliği ortaya çıkar. Bu durumda konuşur anlam belirsizliğine yol açmamak için birinci seçenek virgül tonlamasıyla tümcesel belirteç kullandığını gösterebilir, ikinci seçenek ise tümcenin başında ya da sonunda kullanabilir. Bu yapıların bir önermeye ekleniyor olması pozisyon değiştirmede konuşura kısmen özgürlük tanır. Ancak bunlar cümle dışı öge olarak tanımlanamazlar, çünkü tümcenin anlamının bir parçasıdır.

-Araştırma yazı diline dayandığı için vurgu ve tonlamayla ilgili bir inceleme yapılmamıştır. Ancak alan yazımından hareketle tümcede, işaretlediği önermeden farklı bir tonlama değerine sahip olduğu söylenebilir.

-Soru parçacığı bulunan tümcelerin, soru parçacığının oluşturduğu anlam alanından yaralanılarak farklı bir işaretleme yolu olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu tümcelerde soru parçacığının söz dizimindeki yeri epistemik anlamın ortaya çıkmasında önemlidir.

-Sözcüksel epistemik kiplik işaretleyicisi bulunduran bir tümce soru tümcesine dönüştürülemez. Konuşur *Muhtemelen annem geldi* ifadesini **Muhtemelen annem geldi mi?* şeklinde kullanamaz. *Ya da annem geldi mi ki?* şeklinde oluşturulan tümce de epistemik bildirim farklı bir tür olup şüphe ve tereddüt bildirir. Konuşur açık bir cevap beklemez.

-Morfolojik işaretleyiciler yargıyla birlikte kullanılır. Bu nedenle koşul tümcelerinde ana tümcenin yüklemine yer alır.

--*Abilir*; *-Abil-* ve *-(I/A)r* ile birlikte epistemik kiplik bildirir, çünkü birlikte kullanımlarında ve diğer görünüş-zaman işaretleyicileriyle

kullanımlarında farklı anlamlar ortaya çıkar: *Gidebildi* (deontik), *Gidebilir* (epistemik ve deontik).

-Deontik kiplik işaretleyicisi epistemik kipliğin kapsamına girer: *Gidebilmiştir*.

-Tümce içinde kısıtlayıcı durumlar: epistemik kiplik işaretleyicileri tümcenin öğelerinin içinde yer alamazlar, tarz belirteciyle eylem arasına giremezler: *Eve koşarak *kesinlikle* git; *Kesinlikle* eve koşarak git; Eve koşarak git *kesinlikle*. Çünkü “koşarak” önermenin bir parçasıdır ve odaklıdır. Epistemik kiplik işaretleyicisi “koşarak git” önermesine yönelik yaklaşımı bildirir.

-Morfosentaktik işaretleyiciler *ol-* eylemiyle kalıplaşarak bağımsız davranma eğilimi gösterirler: *(b)olsa GerAk vb.*

-İncelenen epistemik kiplik işaretleyicilerinin yapısal olarak olumlu-olumsuz olmaları epistemik anlamın ortaya çıkmasında önem taşır. Örneğin eğer işaretleyici yapısal olarak olumlu ise olumsuzluk bildirim önermenin kapsamındadır ve işaretleyicinin olumsuz yapılamaz: *Bence [annem evde değil]* vb. Ancak epistemik işaretleyicinin yüklem olduğu durumda olumsuzluk epistemik kiplik işaretleyicisinin olgusallık değerine etki eder ve önermeyi olumsuz yapmaz: *[Onun gideceği] kesin değil* (belirsiz).

- Bilgi yapısı açısından epistemik kiplik işaretleyicileri önermenin bilgi yapısından bağımsız olarak kendine bir konum belirler. Çünkü önermeye yeni bir bilgi eklerler. Buldukları pozisyonun değişmesi önermenin bilgi yapısına etki etmez, ancak yüklemde ya da yüklemle birlikte odaklılabilmektedir.

-Türk dilleri sola dallanan bir yapı gösterdiği için epistemik kiplik işaretleyicilerinin sonda yer alması anlam belirsizliğini önler ve kapsama alanı açısından uygun bir konumdur. Özbek Türkçesinde sonda yer alan bazı işaretleyiciler yüklem bir parçası gibi davranır: *shekilli, chog'i* vb.

- Tümcenin sonunda kuvvetlendirme amacıyla bulunan *ki* kullanımı yaygınlık kazanmış ve epistemik işaretleyicilerinin olgusallık değerini artıran bir unsur olarak da kullanılmaya başlamıştır: *elbette ki ...*

Kaynakça

Abraham, Werner (1999). “On the syntax and semantics of modal verbs in German”. [file:///C:/Users/user/Downloads/30355-Article%20Text-36200-1-10-20171013%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/30355-Article%20Text-36200-1-10-20171013%20(1).pdf) (erişim tarihi 13.09.2019)

Aksan, Doğan vd. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yay.

Aksan, Yeşim (2002). “Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı”. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* (Yay. Haz. Leyla Uzun- Emel Huber). Essen: Verlag Die Blaue Eule, 13-36.

Aksan, Yeşim vd. (2012). “Construction of the Turkish National Corpus (TNC)”. *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

Boeschoten, Hendrik (1998). “Uzbek”. *The Turkic Languages* (Ed. Lars Johanson ve Eva Á. Csató). London: Routledge.

Bybee, Joan ve Suzanne Fleischman (1995). “Modality in grammar and discourse: An introductory essay”. *Modality in Grammar and Discourse*. (Ed. J. Bybee ve S. Fleischman). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1–14.

Cinque, Guglielmo (1999). *Adverbs and functional heads. A cross-linguistics perspective*. New York/Oxford: University Press.

Coates, Jennifer (1995). “The Expression of Root and Epistemic Possibility in English”. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Language* (Ed. J. Bybee ve R. Perkins – Pagluica). Chicago: University of Chicago Press, 17-53.

Dehé, Nicole ve Yordanka Kavalova (2007). “Parentheticals”. *Parentheticals: An Introduction, Linguistik Aktuell* (Ed N. Dehé ve Y. Kavalova). Amsterdam: John Benjamins, 1-24.

Delice, H. İbrahim (2007). “Cümle Çözümlemelerinde 'Cümle Dışı Unsur' Terimi Yerine Yeni Bir Teklif”. *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007)*. İstanbul.

Drubig, H. Bernard (2001). *On the syntactic form of epistemic modality*. University of Tübingen.

Erdal, Marcel (1999). Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen. *Türkisch und Deutsch im Vergleich* (Turcologica 39) (Ed. L. Johanson ve J. Rehbein). Wiesbaden: Harrassowitz, 53-95.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

Erguvanlı, Eser (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*,

University of California Publication in Linguistics, cilt. 106, Berkeley/Los Angeles: California Üniversitesi Yay.

Ertane Baydar, Arzu Sema (2016). Türkçenin Söz Dizimindeki Yardımcı Unsurlar Üzerine. *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi 1 (8)* , 198-207.

Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*. Broadway/Hillsdale/New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Göksel, Aslı ve Sumru Özsoy (1998). "Is There a Focus Position in Turkish?". (Basılmamış bildiri metni) IX. Uluslararası Dilbilim Konferansı. Oxford Üniversitesi.

Güneş, Güliz (2014). "Constraints on syntax-prosody correspondence: The case of clausal and subclausal parentheticals in Turkish". *Lingua 150*, 278-314.

İşsever, Selçuk (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jenkins, Lyle (1972). *Modality in English Syntax*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Johanson, Lars (2018). "Turkic indirectivity". *The Oxford Handbook of Evidentiality* (Ed. Alexandra Y. Aikhenvald). Oxford: Oxford University Press, 510-524

Kamacı Gencer, Duygu (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Doktora Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.

Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, Leyla (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınevi

Karakoç, Birsal (2005). "Das finite Verbalsystem im Nogaischen". *Turcologica 58*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Kleinmichel, Sigrid (1997). "Zu ekan und -kin im Usbekischen". *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag* (Ed. Kellner-Heinkele, Barbara ve Peter Zieme). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 103-126.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.

Kornfilt, Jaklin (1987). "Turkish and the Turkic Languages". *The World's Major Languages* (Ed. Bernard Comrie). London: Croom Helm, 619-644.

Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London/New York: Routledge.

Lyons, John (1977). *Semantics II*. Cambridge: University Press.

Nuyts, Jan (2000) Tensions Between Discourse Structure and Conceptual Semantics: The Syntax of Epistemic Modal Expressions. *Studies in Language* 24:1. 103-135.

Öz Özcan, Aynur (2004). "Özbek ve Türkiye Türkçesinde Olasılık-Tahmin Bildiren Modal Sözler". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2253–2264.

Öz Özcan, Aynur (2009). "Özbek ve Türkiye Türkçesinde "kesinlik" Bildiren Modal Sözler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 9, 447-458.

Öztürk, Rıdvan (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*. Konya: Çizgi Kitabevi

Palmer, F. Robert (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Potts, Christopher (2005). "The Logic of Conventional Implicatures". *Oxford Studies in Theoretical Linguistics*. OUP, Oxford.

Rentzsch, Julian (2010). "Zur Modalität im Türkischen". *Turcology in Mainz, Turcologica* 82 (Ed. H. Boeschoten ve J. Rentzsch). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Rentzsch, Julian (2012). "Modality in Turkic between arbitrariness, grammaticality and lexicality". *The Szeged conference, Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics* (Studia Uralo-Altaica 49). Szeged: Department of Altaic Studies, 469–482.

Rentzsch, Julian (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

Ruhi, Şükriye, Zeyrek, Deniz ve Osam, Necdet (1997). "Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri üzerine bazı gözlemler". *Dilbilim Araştırmaları*. Ed. K. İmer vd. Ankara: Kebikeç Yay. 105-111.

Schönig, Claus (1997). *Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name* (Hia-derabad-Kodex). (Turcologica 31). Wiesbaden: Harrassowitz.

Traugott, Elizabeth (1989). "On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change". *Language* 65/1. Linguistic Society of America. 31-55.

Tulum, Mertol (1978). *MACĀRĪF-NĀME: Ki'li Birleşik Cümle İncelemesi*. Doçentlik Tezi. İstanbul.

Turan, Fikret Turan (1998) "Türkçede Zarflar Üzerine". *Prof Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara, 30 1-306.

Üzüm, Melike (2017a). Artzamanlı Kiplik Çalışmalarının Sözlükbilime Katkısı. *III. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Üzüm, Melike (2017b). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavaş, Feryal (1982). The Turkish Aorist. *Glossa* 16, 40-53.

İnternet Kaynakları

Genel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 15.08.2019)

BBC Uzbek, <https://www.bbc.com/uzbek/lotin-38197077> (erişim tarihi: 20.07.2019)